

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΩΣ ΜΕΣΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ
ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΑΝΤΡΩΝ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ»**

ΚΑΜΤΣΗ ΕΥΘΥΜΙΑ

**1^η ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΜΠΟΝΩΤΗ ΦΩΤΕΙΝΗ, ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Π.Τ.Π.Ε**

**2^η ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Π.Τ.Π.Ε**

ΒΟΛΟΣ, 2011

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.:	9843/1
Ημερ. Εισ.:	26-10-2011
Δωρεά:	Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός:	ΠΤ - ΠΠΕ
	2011
	ΚΑΜ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Εκπόνηση Πτυχιακής Εργασίας
με θέμα

*«Το παιδικό σχέδιο ως μέσο διερεύνησης των στερεότυπων
αναπαραστάσεων αντρών και γυναικών στην οικογένεια και την
εργασία»*

Κάμτση Ευθυμία

1^η Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Μπονώτη Φωτεινή, Επίκουρος Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε

2^η Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Βασιλεία Χρηστίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε

ΒΟΛΟΣ, 2011

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω εκείνους τους ανθρώπους, που ο καθένας με τον δικό του τρόπο, συνέβαλαν ιδιαίτερα στη διεξαγωγή της έρευνας και στη συγγραφή της πτυχιακής μου εργασίας.

Θα ήθελα, λοιπόν, να ξεκινήσω ευχαριστώντας πρώτη απ' όλους την επόπτρια μου, Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Φωτεινή Μπονώτη, για την πολύπλευρη βοήθειά της, τη συνεχή ενθάρρυνση και τη συστηματική καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας. Πάνω απ' όλα, όμως, θα ήθελα να την ευχαριστήσω θερμά για την υπομονή και την επιμονή που είχε, και για την πίστη που έδειξε στις δυνατότητές μου και τις δυνάμεις μου και μου έδωσε την ευκαιρία να ολοκληρώσω με επιτυχία την εργασία αυτή. Ευχαριστώ οφείλω να εκφράσω και στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Βασιλεία Χρηστίδου, η οποία στήριξε την προσπάθειά μου και συνέβαλε στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Την ευγνωμοσύνη μου θα ήθελα να εκφράσω και στον κ. Θανάση Ζαβό, δάσκαλο του 31^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βόλου, αλλά και σε όλες τις δασκάλες του σχολείου, που επέτρεψαν τη διεξαγωγή της έρευνάς μου στο σχολείο τους, παραχωρώντας μου όσο χώρο και χρόνο χρειαζόμουν. Ένα ευχαριστώ χρωστάω και στην κ. Ισιδώρα Στεφούδη, νηπιαγωγό του 7^{ου} Νηπιαγωγείου Γιαννιτσών, που με βοήθησε επιτρέποντας την διεξαγωγή της έρευνας και στο δικό της νηπιαγωγείο.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που ήταν δίπλα μου κάθε στιγμή και μου έδινε δύναμη και θάρρος να συνεχίσω.

Ευθυμία Κάμψη
Βόλος, Σεπτέμβριος 2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	1
Περίληψη.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1^ο : Βιβλιογραφική Ανασκόπηση	
1.1 Εισαγωγή.....	7
1.2 Ο ορισμός των στερεοτύπων και πως αυτά υιοθετούνται και εκδηλώνονται.....	8
1.3 Αντιλήψεις και ερευνητικά δεδομένα για τον ρόλο της γυναίκας	9
1.4 Αντιλήψεις και ερευνητικά δεδομένα για τον ρόλο του άντρα	14
1.5 Τα στερεότυπα μέσα από την τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία.....	17
1.6 Ερευνητικά δεδομένα για τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών με βάση τα στερεότυπα.....	20
1.7 Ερευνητικά δεδομένα για τις αντιλήψεις των μαθητών σχετικά με τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων στην οικογένεια.....	23
1.8 Τα στερεότυπα για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων μέσα από το παιδικό σχέδιο.....	26
1.9 Τα στερεότυπα των φύλων για την εργασία μέσα από το παιδικό σχέδιο.....	29
1.10 Η παρούσα έρευνα.....	31
Κεφάλαιο 2^ο : Μέθοδος	
2.1 Δείγμα	35
2.2 Συλλογή δεδομένων	
2.2.1 Μέσα συλλογής δεδομένων.....	36
2.2.2 Διαδικασία συλλογής των δεδομένων.....	37
2.3 Ανάλυση των δεδομένων.....	38

Κεφάλαιο 3^ο : Αποτελέσματα

3.1 Στερεότυπα στο χώρο του σπιτιού

- 3.1.1 Στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες αντιλήψεις ανάλογα με την ηλικία.....41
- 3.1.2 Σχέση του φύλου των απεικονιζόμενων με την ηλικία των παιδιών43
- 3.1.3 Σχέση των στερεοτυπικών αντιλήψεων με το φύλο και την ηλικία των παιδιών.....46
- 3.1.4 Το φύλο του εικονιζόμενου και πως συνδέεται με το φύλο και την ηλικία του παιδιού48

3.2 Στερεότυπα στην εργασία

- 3.2.1 Στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες αντιλήψεις ανάλογα με την ηλικία των παιδιών.....51
- 3.2.2 Σχέση του φύλου του εικονιζόμενου με την ηλικία των παιδιών.....53
- 3.2.3 Στερεοτυπικές αντιλήψεις ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των παιδιών.....56
- 3.2.4 Σχέση του φύλου του εικονιζόμενου με το φύλο και την ηλικία του παιδιού.....58

Κεφάλαιο 4^ο : Συζήτηση – Συμπεράσματα

4.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων

- 4.1.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων ως προς τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια.....62
- 4.1.2 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων ως προς τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο της εργασίας.....64

4.2 Διδακτικές προτάσεις.....66

4.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.....67

Βιβλιογραφία.....69

Παραρτήματα.....74

Παράρτημα 1 : Στερεότυπες, Μη στερεότυπες και Ουδέτερες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο χώρο της οικογένειας	75
---	----

Παράρτημα 2 : Στερεότυπες, Μη στερεότυπες και Ουδέτερες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο χώρο της εργασίας	79
--	----

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της πτυχιακής εργασίας, αναλύθηκαν οι στερεότυπες αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει οι μαθητές και οι μαθήτριες πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν οι στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων, τόσο στο χώρο του σπιτιού όσο και στο χώρο της εργασίας, διερευνήθηκε εάν και κατά πόσο επηρεάζει το φύλο και η ηλικία του παιδιού την εμφάνιση στερεοτυπικών απεικονίσεων στα σχέδιά του, και έγινε συσχέτιση μεταξύ του φύλου του εικονιζόμενου και του φύλου του παιδιού που δημιουργήσε το σχέδιο.

Στην έρευνα συμμετείχαν 68 μαθητές και μαθήτριες του νηπιαγωγείου, της Β' της Δ' και της ΣΤ' τάξης του δημοτικού σχολείου. Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για τη διεξαγωγή της έρευνας ήταν αυτές του παιδικού σχεδίου και της ημιδομημένης συνέντευξης. Κάθε μαθητής κλήθηκε να δημιουργήσει τέσσερα διαφορετικά σχέδια. Στα πρώτα δύο σχέδια, κάθε παιδί, δημιούργησε έναν άντρα και μία γυναίκα στο χώρο του σπιτιού, ενώ στα άλλα δύο σχεδίασε έναν άντρα και μία γυναίκα στο χώρο της εργασίας αντίστοιχα. Μετά την ολοκλήρωση του κάθε σχεδίου πραγματοποιήθηκε μια μικρής διάρκειας ημιδομημένη συνέντευξη, με σκοπό τη διευκρίνιση του σχεδίου και την απόκτηση περαιτέρω πληροφοριών.

Από την ανάλυση των σχεδίων και των συνεντεύξεων προέκυψε ότι οι αναπαραστάσεις των μαθητών και των μαθητριών σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων είναι έντονα στερεοτυπικές και πως όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών, τόσο αυξάνονται και οι στερεότυπες αντιλήψεις. Επιπλέον, βρέθηκε πως το φύλο του παιδιού επηρεάζει το είδος των αντιλήψεων που οικοδομεί ένα παιδί, δηλαδή τα αγόρια έχουν υιοθετήσει περισσότερες αντρικές αντιλήψεις όσον αφορά τον ρόλο των δύο φύλων στην εργασία, ενώ τα κορίτσια έχουν υιοθετήσει περισσότερες γυναικείες αντιλήψεις όσον αφορά τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο του σπιτιού αντίστοιχα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα στερεότυπα παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή μας, αφού ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας και των κοινωνικών πεποιθήσεων είναι χτισμένο πάνω σε αυτά και επηρεάζουν τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο γύρω μας. Οι στερεοτυπικές αντιλήψεις αποκτώνται μέσα από την κοινωνική μάθηση, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής ενός ανθρώπου. Έτσι, τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία παρατηρούν και μιμούνται άτομα από το άμεσο κοινωνικό τους περιβάλλον και υιοθετούν ή απορρίπτουν τις εκάστοτε συμπεριφορές, ανάλογα με την αντίδραση του κοινωνικού τους περίγυρου. Βασικοί φορείς κοινωνικοποίησης των παιδιών είναι η οικογένεια, το σχολείο, η τηλεόραση, τα παιδικά βιβλία αλλά και οι συνομήλικες παρέες, που επηρεάζουν και καθορίζουν τις στερεότυπες αντιλήψεις που θα οικοδομήσουν τα παιδιά.

Στην παρούσα έρευνα καταγράφονται οι στερεότυπες αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με το ρόλο των δύο φύλων στο χώρο της οικογένειας και στο χώρο του σπιτιού. Στόχος της έρευνας αυτής είναι να διερευνήσει τις στερεοτυπικές αναπαραστάσεις των μαθητών για το ρόλο των δύο φύλων, καθώς και τους πιθανούς παράγοντες που μπορεί να τις μεταβάλλουν και να τις διαμορφώνουν.

Η εργασία αναπτύχθηκε σε τέσσερα κεφάλαια. Αρχικά, γίνεται μία εισαγωγή σχετική με το θέμα που διαπραγματεύεται η έρευνα.

Στη συνέχεια, στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται όλα τα στοιχεία που συλλέχθηκαν έπειτα από σχετική βιβλιογραφική ανασκόπηση. Πιο αναλυτικά, δίνεται ένας ορισμός των στερεοτύπων και πως αυτά υιοθετούνται και εκδηλώνονται. Ασχολούμαστε με τα στερεότυπους ρόλους που προσδίδει η κοινωνία στον άντρα και την γυναίκα, αλλά και τις στερεότυπες αντιλήψεις που προωθεί η τηλεόραση και το παιδικό βιβλίο. Επίσης, παραθέτουμε ερευνητικά δεδομένα για τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών με βάση τα στερεότυπα αλλά και για τις αντιλήψεις τους σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια. Τέλος, παρουσιάζονται τα στερεότυπα για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων στο σπίτι και στην εργασία μέσα από την οικογένεια, και παρατίθενται οι στόχοι και οι σκοποί της παρούσας έρευνας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται παρουσίαση της μεθόδου που ακολουθήθηκε για την πραγματοποίηση της έρευνας και αναλύονται το δείγμα, τα μέσα και η διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρατίθενται τα αποτελέσματα της έρευνας. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, στα στερεότυπα στο χώρο του σπιτιού και στα στερεότυπα στο χώρο της εργασίας. Έτσι, επεξεργάζονται και αναλύονται αντίστοιχα τα ποσοστά δημιουργίας στερεότυπων, μη στερεότυπων και ουδέτερων σχεδίων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των παιδιών, καθώς και πώς σχετίζεται το φύλο του απεικονιζόμενου με το φύλο και την ηλικία των παιδιών.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας, παρουσιάζεται η συζήτηση των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων στα οποία καταλήξαμε, καθώς και σχετικές προτάσεις τόσο για τη διδασκαλία όσο και για μελλοντική έρευνα. Η εργασία κλείνει με το παράρτημα, στο οποίο παρατίθενται ενδεικτικά ζωγραφιές των παιδιών κάθε ηλικίας που συμμετείχαν στην έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

1.1 Εισαγωγή

Τα στερεότυπα παίζουν σίγουρα έναν μεγάλο ρόλο στη ζωή μας, μιας και επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο αλλά και τους συνανθρώπους μας.

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που υπάρχουν για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια αλλά και στην εργασία, και πως οι αντιλήψεις αυτές μπορούν να γίνουν κατανοητές μέσα από το παιδικό σχέδιο. Αρχικά, στην ενότητα 1.2 παρατίθεται ο ορισμός των στερεοτύπων, και αναλύεται πως τα στερεότυπα υιοθετούνται και εκδηλώνονται από τα παιδιά. Στην ενότητα 1.3 και 1.4 αναλύονται οι αντιλήψεις που υπάρχουν στην κοινωνία για τον ρόλο του άντρα και τον ρόλο της γυναίκας στην οικογένεια και τα ερευνητικά δεδομένα που αποδεικνύουν τις αντιλήψεις αυτές. Στην ενότητα 1.5 καταγράφεται η παρουσία των στερεοτύπων στην τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία. Στις ενότητες 1.6 και 1.7 αναλύονται έρευνες που ασχολήθηκαν και περιέγραψαν πως τα στερεότυπα επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης των μαθητών σχετικά με τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους επιλογές, αλλά και τις στάσεις και τις πεποιθήσεις τους για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων μέσα στην οικογένεια. Στην ενότητα 1.8 περιγράφεται πως αντιλαμβάνονται τα παιδιά τα στερεότυπα για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων και πώς οι αντιλήψεις αυτές αποτυπώνονται στο παιδικό σχέδιο. Περιγράφεται η έρευνα του DiLeo πάνω στα στερεότυπα του παιδικού σχεδίου και αναφέρονται και σχετικές έρευνες που έγιναν με την χρήση της τεχνικής αυτής. Στην ενότητα 1.9 παρουσιάζονται τα στερεότυπα των φύλων στην εργασία μέσα από σχετικές έρευνες και με τη χρήση του παιδικού σχεδίου. Τέλος, στην ενότητα 1.10 καταγράφεται το θέμα της παρούσας έρευνας και περιγράφονται οι στόχοι και οι σκοποί της.

1.2 Ο ορισμός των στερεοτύπων και πως αυτά υιοθετούνται και εκδηλώνονται

Σύμφωνα με τους Stroebe και Insko (1989), στερεότυπο είναι ένα σύνολο πεποιθήσεων που αφορούν τα προσωπικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας ατόμων. Τα στερεότυπα αποτελούν βασικό στοιχείο της προκατάληψης. Η προκατάληψη, λοιπόν, είναι η στάση που κρατάμε απέναντι σε μια ομάδα και στηρίζεται στο στερεότυπο, δηλαδή στο σύνολο των πεποιθήσεων, που έχουμε για την ομάδα αυτή. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι τα στερεότυπα μπορεί να είναι είτε θετικά είτε αρνητικά, αυτό εξαρτάται από το αν το σύνολο των πεποιθήσεων είναι θετικό ή αρνητικό, οπότε και η οποιαδήποτε προκατάληψη μπορεί να είναι είτε θετική είτε αρνητική, ανάλογα με τη χροιά του στερεοτύπου στο οποίο βασίζεται (Χαντζή, 1999).

Υπάρχουν διάφορες θεωρητικές απόψεις για το πώς δημιουργούνται τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις. Σύμφωνα με την *ψυχοδυναμική προσέγγιση*, τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις προέρχονται από την ενεργοποίηση μηχανισμών άμυνας, με σκοπό την επίλυση μιας ενδοατομικής σύγκρουσης. Η *γνωστική προσέγγιση*, υποστηρίζει πως τα στερεότυπα αποτελούν γνωστικές δομές που περιλαμβάνουν το σύνολο των γνώσεων, των πεποιθήσεων και των προσδοκιών που έχει ένα άτομο για μια ομάδα, ενώ η *θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας* λέει πως είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας για τη διατήρηση της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου. Η *θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης* υποστηρίζει ότι τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις είναι αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ δύο ομάδων (Χαντζή, 1999).

Σύμφωνα με την *κοινωνικο-πολιτισμική προσέγγιση*, τα στερεότυπα αποκτώνται και διατηρούνται μέσω της κοινωνικής μάθησης και της κοινωνικής ενίσχυσης (Χαντζή, 1999). Η Eagly (1987) μάλιστα υποστηρίζει ότι η κοινωνικο-οικονομική δομή της εκάστοτε κοινωνίας είναι αυτή που διαμορφώνει τους κοινωνικούς ρόλους, μέσα από τους οποίους αποκτώνται τα στερεότυπα. Παρατηρώντας, λοιπόν, τις συμπεριφορές που υπαγορεύονται από τους κοινωνικούς ρόλους, αποκτάμε τις στερεοτυπικές αντιλήψεις. Για παράδειγμα, το στερεότυπο ότι οι γυναίκες είναι συναισθηματικές, υποταγμένες και αδύναμες, οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες επιτελούν πολλαπλούς κοινωνικούς ρόλους όπως είναι αυτοί της μητέρας, της νοικοκυράς και της εργαζόμενης, οι οποίοι αντανakλούν τέτοια

χαρακτηριστικά. Οπότε, τα χαρακτηριστικά αυτά που προσδιορίζουν τους κοινωνικούς ρόλους, αυτόματα θεωρούνται και προσωπικά χαρακτηριστικά των μελών της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο συναισθηματισμός, η αδυναμία και η υποταγή, που θεωρούνται χαρακτηριστικά των κοινωνικών ρόλων που επιτελούν οι γυναίκες, αυτόματα περνάνε και στην αντίληψή μας ως προσωπικά χαρακτηριστικά των γυναικών (Χαντζή, 1999).

Οι στερεοτυπικές αντιλήψεις, λοιπόν, αποκτώνται μέσα από την κοινωνική μάθηση από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής ενός ανθρώπου. Έτσι, τα παιδιά από τις πρώτες στιγμές της ζωής τους έρχονται σε επαφή με πρότυπα και κοινωνικά μοντέλα, είτε αυτά είναι πραγματικά είτε συμβολικά, των οποίων τη συμπεριφορά καλούνται να μιμηθούν. Αυτό σημαίνει, πως τα παιδιά αρχικά παρατηρούν τη συμπεριφορά των ατόμων του άμεσου κοινωνικού τους περιβάλλοντος, της οικογένειας κατά βάση ειδικά σε πολύ μικρή ηλικία, στη συνέχεια μιμούνται τις συμπεριφορές που έχουν παρατηρήσει, και τέλος, υιοθετούν ή απορρίπτουν την εκάστοτε συμπεριφορά ανάλογα με την αντίδραση του κοινωνικού τους περίγυρου. Εάν, δηλαδή, μια συμπεριφορά επιδοκιμαστεί από τον κοινωνικό περίγυρο, τότε υιοθετείται, αλλιώς απορρίπτεται (Weitz, 1977).

Επομένως, η οικογένεια αποτελεί έναν κυρίαρχο φορέα κοινωνικοποίησης, μέσα από τον οποίο το παιδί αποκτά ταυτότητα και αποθηκεύει στη συνείδησή του ορισμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις. Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής τους, όμως, τα παιδιά δεν επηρεάζονται μόνο από την οικογένειά τους αλλά και από την τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία. Παρακάτω θα δούμε ποιες είναι αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και τα κοινωνικά μοντέλα που προωθούνται μέσα από την οικογένεια, αλλά και την κοινωνία γενικότερα, την τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία.

1.3 Αντιλήψεις και ερευνητικά δεδομένα για τον ρόλο της γυναίκας

Σε παλαιότερες εποχές, η γυναίκα θεωρούνταν ως ένα αδύναμο πλάσμα, χωρίς βούληση και θέληση, του οποίου η θέση ήταν μέσα στο σπίτι και περιοριζόταν στα όρια αυτού. Στόχος ζωής για μια γυναίκα ήταν ο γάμος και η δημιουργία οικογένειας. Η γυναίκα βρισκόταν σε υποδεέστερη θέση από τον άντρα, ο οποίος κατείχε τη θέση του αρχηγού της οικογένειας αφού ήταν αυτός που εργαζόταν εκτός σπιτιού και

έφερνε τα χρήματα στην οικογένεια. Η δουλειά της γυναίκας ήταν να φροντίζει το νοικοκυριό, να κρατάει το σπίτι καθαρό, να ασχολείται με το μεγάλωμα των παιδιών και την συνολική φροντίδα της οικογένειας (Λογοθέτη, 1998)

Με το πέρασμα των χρόνων όμως, και με τη βοήθεια του φεμινιστικού κινήματος αυτό άρχισε να αλλάζει. Η γυναίκα εκτός από νοικοκυρά και μητέρα άρχισε να αποκτά και άλλους ρόλους, αυτού της εργαζόμενης μητέρας και του ενεργού πολίτη που συμμετέχει στα κοινά και έχει λόγο για τα διάφορα κοινωνικά θέματα. Έτσι, η γυναίκα στη σύγχρονη οικογένεια καλείται να αναλάβει ταυτόχρονα πολλαπλούς ρόλους, όπως αυτοί της μητέρας, της νοικοκυράς, της συζύγου αλλά και της εργαζόμενης. Θεωρείται, όμως, ότι ο πρώτος και ο πιο σημαντικός γι αυτήν είναι αυτός που της χάρισε η φύση προνομιακά. Αυτός είναι ο ρόλος της ως μητέρα (Στυλιανάκης, 1999).

Η μητρότητα έχει το νόημα της αμοιβαίας σχέσης και επαφής με το παιδί, και αποτελεί μέρος της γυναικείας φύσης που την κάνει να αισθάνεται ολοκληρωμένη ως προσωπικότητα. Ουσιαστικά, ο ρόλος της γυναίκας ως μητέρα, σε συνδυασμό με τον συζυγικό της ρόλο, είναι αυτός που τη βοηθάει να εξελίξει την προσωπικότητά της και να την κάνει πιο ισχυρή και ολοκληρωμένη (Τάκαρη, 1978).

Κυριαρχεί, λοιπόν, η άποψη ότι η μητρότητα είναι το πιο σημαντικό κομμάτι για μια γυναίκα κι αυτό γιατί την κάνει ευτυχισμένη το γεγονός ότι θα φέρει στον κόσμο ένα παιδί και θα εκπληρωθεί ο βιολογικός της σκοπός. Η μητέρα, επομένως, αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά πρόσωπα που συμβάλλουν στη σωστή και υγιή ανάπτυξη του παιδιού και δύσκολα κάποιος άλλος θα μπορούσε να αναλάβει και να διαδραματίσει αυτόν τον ρόλο με επιτυχία (Κούρος, 1993).

Ένας άλλος πολύ δύσκολος ρόλος που αναλαμβάνει μια γυναίκα είναι αυτός της νοικοκυράς. Η γυναίκα ως νοικοκυρά θα πρέπει να μαγειρεύει για την οικογένεια, να καθαρίζει το σπίτι, να φροντίζει τα παιδιά ή και ακόμα να δουλεύει στην οικογενειακή επιχείρηση χωρίς κάποιο οικονομικό όφελος. Αυτού του είδους η ανθρώπινη εργασία, η μη αμειβόμενη ή αλλιώς οικιακή εργασία θεωρείται ως μη εργασία και δεν αναγνωρίζεται ως τέτοια. Έτσι, λοιπόν, *«ως οικιακή εργασία ορίζεται η δουλειά που απαιτείται για να γίνει δυνατή η κατανάλωση, η συντήρηση και η αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού της οικογένειας ή του νοικοκυριού και όχι η εργασία που παράγει εμπορεύσιμα αγαθά στην οικογένεια»* (Παρασκευόπουλος, 1998).

Η γυναίκα που δεν εργάζεται εκτός σπιτιού, και γενικότερα δεν αμείβεται για την δουλειά που κάνει, θεωρείται αυτόματα νοικοκυρά. Κάτι που δεν ισχύει για τους

άντρες, αφού οι μη εργαζόμενοι άντρες θεωρούνται άνεργοι. Με αυτόν τον τρόπο, απαξιώνεται κοινωνικά και υποβιβάζεται η δουλειά που κάνει η γυναίκα στο σπίτι, ο τεράστιος όγκος των εργασιών που επιτελεί και αυτά που προσφέρει στην οικογένειά της. Η διαίρεση αυτή, της ανθρώπινης εργασίας σε αμειβόμενη και μη αμειβόμενη εργασία, σε εργασία μέσα ή έξω από το σπίτι, αντικατοπτρίζει μια άλλη διαίρεση, τη διαίρεση της οικογένειας και της αγοράς εργασίας. Τα πρότυπα που χρησιμοποιούνται βασίζονται στην αποδοχή ότι καθένας από αυτούς τους χώρους ταυτίζεται με ένα φύλο. Η διείσδυση του ενός στο χώρο του άλλου αποτελεί εξαίρεση, παράβαση του κανόνα και ο διαχωρισμός αυτός δεν θα είχε νόημα αν δεν συνδεόταν και από την αντίστοιχη κοινωνική αξιολόγηση. Ο καταμερισμός αυτός θεωρείται «φυσικός», όπως άλλωστε «φυσικές» θεωρούνται και οι διαφορετικές σχέσεις που έχουν άντρες και γυναίκες με καθένα είδος εργασίας (Παρασκευόπουλος, 1998).

Μέσα από αυτήν τη «φυσική» ταύτιση, των αντρών με την αγορά εργασίας και των γυναικών με το νοικοκυριό, οι γυναίκες τείνουν να εσωτερικεύσουν τον ρόλο αυτό και τονίζουν όλο και περισσότερο ότι εργάζονται πιο σκληρά από τους άντρες και διαμαρτύρονται για την απαξίωση και την υποβάθμιση που υφίστανται οι δουλειές του σπιτιού ως προς την δυσκολία τους αλλά και ως προς τον χρόνο που απαιτούν για να γίνουν, καθώς επικρατεί η άποψη ότι το νοικοκυριό και η φροντίδα των παιδιών είναι εύκολες και απλές δουλειές. Κάτι που δεν ισχύει, αλλά αντίθετα πρόκειται για δουλειές που είναι εξαντλητικές και απαιτούν ώρες για να γίνουν αλλά και πολλά αποθέματα ενέργειας. Αυτή η επικρατούσα άποψη, έχει ως αποτέλεσμα ο ρόλοι μέσα στην οικογένεια να κατανέμονται άνισα εις βάρος της γυναίκας (Παρασκευόπουλος, 1998).

Πρέπει να γίνει κατανοητό και αποδεκτό πως τα δύο φύλα είναι διαφορετικά αλλά παρ' όλα αυτά ισάξια. Το ένα φύλο συμπληρώνει το άλλο και η γυναίκα πρέπει να αντιμετωπίζεται όπως και ο άνδρας, ως ισότιμο μέλος της οικογένειας και της κοινωνίας με ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ως ισάξια και αυτοδύναμη ύπαρξη με τον άνδρα (Παρασκευόπουλος, 1998).

Ένας άλλος ρόλος που καλείται να αναλάβει η γυναίκα στη σύγχρονη κοινωνία είναι αυτός της εργαζόμενης, έχοντας παράλληλα αναλάβει και τον ρόλο της μητέρας αλλά και της νοικοκυράς. Κατά συνέπεια, οι εργαζόμενες γυναίκες αναλαμβάνουν βαρύ έργο προσπαθώντας να ανταπεξέλθουν ταυτόχρονα στις εργασιακές απαιτήσεις αλλά και στις ανάγκες του νοικοκυριού. Αρκετά συχνά

μάλιστα εγκαταλείπουν την εργασία τους για να ασχοληθούν περισσότερο με την οικογένειά τους. Σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα (Συμεωνίδου, 1990), οι περισσότερες γυναίκες τερμάτιζαν την καριέρα τους, είτε όταν ερχόταν ο γάμος στη ζωή τους, είτε με τη γέννηση του πρώτου τους παιδιού. Ωστόσο, εκτιμάται ότι αυτή η τάση σήμερα είναι αισθητά μικρότερη, δεδομένου ότι το κόστος ζωής έχει αυξηθεί σημαντικά και τα νοικοκυριά έχουν ανάγκη από περισσότερους από έναν μισθό για να συντηρηθούν και να ανταπεξέλθουν στα έξοδα (Μουσούρου, 2005).

Φαίνεται ότι οι εργαζόμενες γυναίκες σε σχέση με τις άνεργες δέχονται μεγαλύτερη βοήθεια στα οικιακά από τους συζύγους τους, παρόλο που οι ίδιες εξακολουθούν να έχουν την ευθύνη του νοικοκυριού. Γενικά η κατανομή των οικιακών δραστηριοτήτων ακολουθεί πιο σύγχρονα σχήματα σε ζευγάρια, στα οποία οι γυναίκες εργάζονται. Τέλος, η ικανοποίηση της γυναίκας μέσα στο γάμο εξαρτάται από το βαθμό συμμετοχής του συζύγου στο νοικοκυριό, την άσκηση εξουσίας που ασκεί και τη συμφωνία με το φύλο εξειδίκευσης των αποφάσεων (Γεώργας, 2004).

Παρ' όλα αυτά, η γυναίκες αντιμετωπίζουν και άλλα προβλήματα που έχουν να κάνουν με την εργασιακή τους ζωή σε σχέση με τους άντρες (Κετσετζοπούλου & Μπουζάς, 1996). Για παράδειγμα, οι γυναίκες αργούν περισσότερο από τους άντρες στην ανεύρεση της πρώτης τους εργασίας, ακόμη απολύονται ευκολότερα από τους άντρες εργαζόμενους και τέλος, αμείβονται λιγότερο από αυτούς.

Μέχρι πρόσφατα, οι γυναίκες μεγάλωναν με την προοπτική να παίξουν ρόλους που παραδοσιακά οι κοινωνίες προόριζαν γι' αυτές, κάτι που τις ωθούσε σε εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές που μείωναν τις ευκαιρίες τους για υψηλές θέσεις στον επαγγελματικό τομέα. Αντίθετα, οι άντρες μεγάλωναν και μεγαλώνουν πάντα με την προοπτική να παίξουν ρόλους στην οικονομική, την πολιτική ή την κοινωνική ζωή και αυτό τους δίνει τη δυνατότητα να προσανατολιστούν από νωρίς προς τους στόχους τους και να εξοικειωθούν με μεθόδους που διευκολύνουν την επιτυχία τους (Πετράκη – Κώττη, 1998). Επιπλέον, η διάκριση των εργασιών σε «ανδρικές» και «γυναικείες» αυτόματα συνεπάγεται και τον εγκλωβισμό των γυναικών σε εργασίες χαμηλού γοήτρου και αποδοχών.

Κάτι άλλο που έχει επίδραση στη θέση των γυναικών είναι η μόρφωση. Λόγω των ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης που υπάρχουν σήμερα ανάμεσα στα δύο φύλα, το ποσοστό των κοριτσιών που φτάνει στην ανώτατη εκπαίδευση και αποκτά πτυχίο, ολοένα και μεγαλώνει. Ανεξάρτητα από την κοινωνική θέση και το εισόδημα του συζύγου τους, όσες περισσότερες σπουδές έχουν κάνει οι γυναίκες, τόσο μεγαλύτερο

είναι το ενδιαφέρον τους να συνεχίσουν τη σταδιοδρομία και μετά το γάμο τους (Μουσούρου, 2005).

Επιπλέον, η γυναικεία απασχόληση μπορεί να επηρεαστεί από την ηλικία που θα παντρευτεί η γυναίκα αλλά και από τα στάδια του κύκλου ζωής. Ακόμη, η ύπαρξη παιδιών και η ηλικία του μικρότερου παιδιού της οικογένειας, καθώς και η ηλικία της γυναίκας είναι παράγοντες που επηρεάζουν την εργασία της γυναίκας. Ουσιαστικά φαίνεται ότι γυναίκες που είναι μητέρες μικρών παιδιών, εργάζονται λιγότερες ώρες από τις υπόλοιπες. Το αν η γυναίκα θέλει να εργαστεί εξαρτάται και από το πόσο έχει ανάγκη το εισόδημα. Επίσης, γυναίκες με μεγαλύτερη μόρφωση, τείνουν να συμμετέχουν συχνότερα στο εργατικό δυναμικό γιατί έχουν αυξημένες δυνατότητες για υψηλότερο εισόδημα. Και τέλος, η στάση των συζύγων τους για την απασχόληση, επιδρά σημαντικά στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (Λεοντίδου, 1992).

Το συμπέρασμα είναι ότι ο επαγγελματικός χώρος έχει πολλές δυσκολίες για τη γυναίκα. Οι οικογενειακές της υποχρεώσεις την εμποδίζουν για ανάπτυξη και εξέλιξη. Η γυναίκα αναγκάζεται να εργάζεται για να αντιμετωπίσει τις ανάγκες διαβίωσής της ή για να συνεισφέρει στην οικογένειά της. Επίσης, εργάζεται για την κατοχύρωση της αξιοπρέπειάς της, που εξασφαλίζεται με την κοινωνική και οικονομική ανεξαρτησία. Πολλές είναι οι γυναίκες που εργάζονται για να ικανοποιήσουν φιλοδοξίες τους. Όμως οι περισσότερες γυναίκες εργάζονται γιατί χρειάζονται τα χρήματα (Δαμανάκη, 1995).

Με βάση τα παραπάνω ερευνητικά δεδομένα, βλέπουμε πως η γυναίκα είναι φορτωμένη με πολλαπλούς και πολυσύνθετους ρόλους. Οι ρόλοι αυτοί προσδίδουν στη γυναίκα τα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα τα οποία γίνονται αντιληπτά και αποδεκτά και από τον υπόλοιπο κόσμο. Τα γνωρίσματα αυτά αποτελούν τις βασικές στερεότυπες αντιλήψεις που χαρακτηρίζουν τις γυναίκες. Το ίδιο όμως συμβαίνει και με τους άντρες. Όπως θα δούμε παρακάτω, και οι άντρες χαρακτηρίζονται από κάποια κοινωνικά μοντέλα, που τους εγκλωβίζουν σε συγκεκριμένα στερεότυπα.

1.4 Αντιλήψεις και ερευνητικά δεδομένα για τον ρόλο του άντρα

Σε παλαιότερες εποχές, ο άντρας ήταν η κεφαλή των αγροτικών οικογενειών, ο αρχηγός που καθόριζε τη μοίρα όλων των μελών της οικογένειας και αποφάσιζε για όλα τα θέματα μέσα σε αυτήν, και αυτό το καθόριζαν άγραφοι νόμοι και κανόνες εξουσίας. Αυτό άλλαξε με το πέρασμα στην βιομηχανική κοινωνία, όπου οι άντρες απομακρύνθηκαν εντελώς από το νοικοκυριό και δεν είχαν πλέον να φροντίσουν για την εσωτερική παραγωγή και την αυτοσυντήρηση της οικογένειας. Αντιθέτως, κέρδιζαν το ψωμί της οικογένειας δουλεύοντας ως εργάτες ή υπάλληλοι στη νέα αγορά εργασίας. Εκείνη την περίοδο, ο ρόλος του πατέρα μέσα στην οικογένεια είχε περιοριστεί μόνο σε κάποιες στιγμές στη ζωή του παιδιού, δηλαδή όταν επρόκειτο να του υποδείξει τις πρόπουσες συμπεριφορές, να του δώσει τη σωστή αγωγή ή να πάρει τις μεγάλες αποφάσεις για το μέλλον του. Η ευθύνη της καθημερινής φροντίδας των παιδιών βάραινε αποκλειστικά τη γυναίκα (Κοσμά, 2008).

Η σύγχρονη κοινωνία όμως δεν μοιάζει ούτε στην αγροτική ούτε στην βιομηχανική κοινωνία. Οι νέες συνθήκες ζωής και οι καινούργιες καταναλωτικές αντιλήψεις θεωρούνται υπεύθυνες για τις μεταβολές που υφίσταται η οικογενειακή ζωή και συντελούν στην αύξηση των γυναικών που απασχολούνται και εκτός σπιτιού. Η εξέλιξη αυτή οδηγεί σταδιακά στον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ρόλων των συζύγων και οι οικογένειες «διπλής απασχόλησης» με αδιαφοροποίητους συζυγικούς ρόλους συνεχώς αυξάνονται, ενώ η συμμετοχή του άντρα στην οικιακή σφαίρα γίνεται ολοένα και πιο ουσιαστική, χωρίς βέβαια να προσεγγίζει το ιδανικό της ισότητας (Μαράτου – Αλιμπράντη, 2008).

Απέναντι, λοιπόν, σε αυτά τα νέα δεδομένα οι άντρες έρχονται αντιμέτωποι με δύο ρόλους που πρέπει να αναλάβουν, τον ρόλο του συζύγου και τον ρόλο του πατέρα, τους οποίους θα πρέπει να εξασκήσουν με έναν πιο νεωτεριστικό τρόπο και να μην μείνουν προσκολλημένοι στο άκαμπτο παραδοσιακό μοντέλο. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αναλάβουν το μέρος των ευθυνών που αντιστοιχούν στην οικογένεια και να καταλάβουν ενεργά το δικό τους χώρο μέσα σ' αυτή χωρίς να ζητάνε έκπτωση ή άδεια και χωρίς να φοβούνται μια ενδεχόμενη απώλεια της ανδρικής τους ταυτότητας, που θα οδηγούσε σε κοινωνικό αποκλεισμό (Κοσμά, 2008).

Ο πατέρας θεωρείται ότι είναι η κεφαλή της οικογένειας. Μέσω της ψυχοσωματικής ιδιοτυπίας του, της σωματικής δύναμης και της σκληρότητάς του,

είναι εκ φύσεως προορισμένος ως προστάτης της οικογένειας και την προφυλάσσει από εξωτερικούς κινδύνους. Ο πατέρας αποτελεί την ασπίδα για την υπόλοιπη οικογένειά του (Κατάκη, 1998).

Ο πατέρας με τη στάση του και τη συμπεριφορά του δίνει στην οικογένεια ενότητα, συνοχή και σταθερή εσωτερική τάξη. Ακόμα, μέσω της εργασίας του προσδίδει σε αυτή την ανάλογη κοινωνική τάξη και συγχρόνως το πνευματικό της επίπεδο. Η σχέση του πατέρα με το παιδί στηρίζεται περισσότερο στην εκτίμηση και κρατάει αποστάσεις. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι λιγότερο βαθιά και ουσιαστική. Η σχέση γίνεται θερμότερη και ισχυρότερη όταν τα παιδιά αισθάνονται τον πατέρα ως τον καλύτερο σύντροφο και φίλο στα παιχνίδια, τις σχολικές εργασίες και τους περιπάτους (Κατάκη, 1998).

Όσο αφορά την εργασία του ο πατέρας μένει πολλές ώρες έξω από το σπίτι, πολλαπλασιάζοντας τις προσπάθειες να αντλήσει την αίσθηση της δύναμης και της αυτοεκτίμησης, ανεβαίνοντας επαγγελματικά. Είναι όμως σίγουρο πως τέτοιου είδους επιτυχία, που δεν συνδέεται με την ικανοποίηση συναισθηματικών αναγκών μέσα από την σχέση του με σημαντικά πρόσωπα της ζωής του, δεν του δίνει την πραγματική ευτυχία. Είναι κοινά παραδεκτό ότι οι άντρες που κατάφεραν εντυπωσιακά αποτελέσματα στην δουλειά τους, μέσα τους νιώθουν ένα τεράστιο κενό (Κατάκη, 1998).

Ο πατέρας θα πρέπει να έχει ισότιμη και ισάξια θέση στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Και οι δύο γονείς είναι σημαντικοί για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί αλλαγή στη σχέση ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί. Ο πατέρας έχει αναπτύξει απέναντι στο παιδί του μια ευαίσθητη σχέση όμοια και ισάξια συγκριτικά με τη σχέση ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί. Εμφανίζεται συχνότερη επικοινωνία μεταξύ του πατέρα και του παιδιού η οποία χαρακτηρίζεται πιο ποιοτική όσο αφορά στη συμμετοχική δράση του πατέρα στην επιμέλεια της παιδικής προσωπικότητας και δεν περιορίζεται στα στενά πλαίσια των υποχρεώσεων, σχετικά με την προμήθεια των μέσων διατροφής (Κορώσης, 2003).

Ο νέος ρόλος του πατέρα εκτός από τη συμμετοχική δράση του στην καθημερινότητα του παιδιού, συνοδεύεται από την ανάληψη ευθυνών από μέρους του ίδιου του παιδιού, αλλά και ολόκληρης της οικογένειας. Έτσι, ενισχύεται η ενότητα των μελών στην οικογένεια και καλυτερεύει η κατανόηση ανάμεσα στον πατέρα και στη μητέρα. Η διαμόρφωση και η ανάπτυξη ομαλών και ισότιμων σχέσεων ανάμεσα

στους γονείς, είναι αποτέλεσμα αρμοδιοτήτων, που έχουν επωμιστεί και οι δύο πλευρές σε διάφορους τομείς της ζωής, και δεν θεωρούνται πλέον ως «δια βίου κοινωνικοί ρόλοι» (Κορώσης, 2003).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι επικρατεί η άποψη ότι ο νέος τύπος πατέρα είναι απότοκο φαινόμενο του νέου τύπου μητέρας, ο οποίος επήλθε από το φεμινιστικό κίνημα που αγωνίστηκε για την κοινωνική – πολιτική – πολιτισμική αναπροσαρμογή και την κοινωνικοοικονομική ανεξαρτητοποίηση της γυναίκας (Κορώσης, 2003).

Σημαντικός παράγοντας της διαφοροποίησης των ρόλων μέσα στην οικογένεια αποτελεί η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας, που είχε ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό του τρόπου οργάνωσης και τον συντονισμό των ατομικών δραστηριοτήτων, των υποχρεώσεων και των συμπεριφορών (Κάνιτζ, 1981).

Μελέτες έδειξαν ότι ακόμη και όταν οι δύο γονείς εργάζονται και είναι διαθέσιμοι να περάσουν ίσο χρόνο με τα παιδιά τους, η μητέρα ασχολείται περισσότερο με τη φροντίδα τους από ότι ο πατέρας. Και, επίσης, έδειξαν ότι ενώ σχεδόν όλοι οι άντρες παίζουν με τα παιδιά τους, λίγοι ασχολούνται με τη φροντίδα του παιδιού σε καθημερινή βάση και ειδικότερα στις πιο «βρώμικες» δουλειές (Παρασκευόπουλος, 1998).

Ένας άλλος εξίσου σημαντικός ρόλος για τον άντρα μέσα στην οικογένεια, είναι ο ρόλος του προστάτη που αν και έχει αλλάξει ως προς το λειτουργικό του περιεχόμενο, ο άντρας συνεχίζει να θεωρεί τη διαφύλαξη της ακεραιότητας της οικογένειας καθαρά δική του υπόθεση. Ο πατέρας προσπαθεί να διατηρεί τη συνοχή της οικογενειακής μονάδας και να ελέγχει την αλληλεπίδραση των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της, ενισχύοντας έτσι τους ψυχοσυναισθηματικούς δεσμούς τους. Ωστόσο, παρουσιάζεται μεταβολή του σημασιολογικού περιεχομένου της προστασίας ως αποτέλεσμα των διαφοροποιημένων αντιλήψεων και των τεχνολογικών επιδράσεων (Γιούλτσης, 1997).

Ο άντρας μέσα στην οικογένεια, επωμίζεται και τον ρόλο του παιδαγωγού. Με την πρόοδο των επιστημονικών κατευθύνσεων και την ανάπτυξη της τεχνολογίας ο πατέρας δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσει την φιλομάθεια του παιδιού του. Ωστόσο, σημασία έχει ο τρόπος επικοινωνίας τον οποίο εφαρμόζει για να πλησιάσει το παιδί. Ο πατέρας μπορεί μέσα από τις εμπειρίες του για τη ζωή, να μεταδώσει τις ερμηνείες που είναι απαραίτητες για το παιδί, για να αντιμετωπίσει με κατάλληλο τρόπο την απρόσωπη κοινωνία (Κορώσης, 2003).

Επίσης, τα παιδιά θεωρούν και αντιλαμβάνονται τον πατέρα τους ως αντικείμενο ταύτισης. Το παιδί αρχίζει σταδιακά να μιμείται την συμπεριφορά του γονέα που ταιριάζει με το φύλο του, δηλαδή το αγόρι με τον πατέρα και το κορίτσι με την μητέρα. Το παιδί μαθαίνει από τους γονείς τη συμπεριφορά που πρέπει να εκδηλώνει ανάλογα με το φύλο του (Κάνιτζ, 1981). Γι αυτό το λόγο, είναι πιθανό η απουσία του πατέρα να δυσκολέψει το παιδί στη διαδικασία ταύτισής του με το ρόλο του φύλου.

Είναι πλέον προφανές ότι η εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής δεν αφορά αποκλειστικά τις γυναίκες αλλά και τα δύο φύλα με απώτερο στόχο την ισότιμη κατανομή ευθυνών, την αναμόρφωση των παραδοσιακών, στερεοτυπικών προτύπων για τους ρόλους των δύο φύλων εντός και εκτός οικογένειας και τη διασφάλιση της ισότητας ευκαιριών σε ότι αφορά τις προϋποθέσεις ένταξης και παραμονής στην αγορά εργασίας.

Οι παραπάνω κοινωνικοί ρόλοι προσδιορίζουν τους άντρες, και τους προσδίδουν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά τους, τα οποία γίνονται αποδεκτά από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο ως στερεότυπες αντιλήψεις. Οι αντιλήψεις αυτές, όμως, και τα στερεότυπα που χαρακτηρίζουν και τα δύο φύλα, γίνονται ιδιαίτερα εμφανή και στην τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία, έχοντας ως αποτέλεσμα να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την υιοθέτηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων από τα παιδιά.

1.5 Τα στερεότυπα μέσα από την τηλεόραση και τα παιδικά βιβλία

Εάν παρατηρήσουμε τον κοινωνικό κόσμο που παρουσιάζεται μέσα την τηλεόραση, θα δούμε πως οι σχέσεις που τον χαρακτηρίζουν παρουσιάζονται συνήθως μέσα από κατηγορίες και κρύβουν αρκετές στερεοτυπικές αντιλήψεις. Σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, η τηλεόραση έχει κατηγορηθεί από τους εκπροσώπους και των δύο φύλων πως προωθεί πολύ στερεοτυπικά και παραδοσιακά πρότυπα, τα οποία δεν ανταποκρίνονται στους πολλαπλούς ρόλους που αναλαμβάνουν στη σημερινή κοινωνία οι άνθρωποι (Van Evra, 1990).

Ακόμη και το ποσοστό του χρόνου που αφιερώνεται για τα δύο φύλα στην οθόνη, δεν είναι αντιπροσωπευτικό του πραγματικού κόσμου. Συγκριτικά με αυτό των αντρών, οι γυναίκες είναι πολύ λιγότερο προβαλλόμενοι και ο

τρόπος προβολής τους είναι τελείως διαφορετικός. Στην πραγματικότητα, βασίζεται σε στερεοτυπικές απόψεις για συγκεκριμένη συμπεριφορά της γυναίκας στο κοινωνικό πεδίο (Van Enra, 1990). Σε έρευνα του Durkin (1985) που έγινε πάνω στη συχνότητα εμφάνισης των δύο φύλων στην τηλεόραση, τα αποτελέσματα έδειξαν πως το 72% των χαρακτήρων ήταν άντρες και μόλις το 28% ήταν γυναίκες.

Επιπλέον, ως προς τον εργασιακό τομέα, οι γυναίκες δεν παρουσιάζονται συχνά να κατέχουν κάποια υψηλή θέση στην εργασία. Αντίθετα, εμφανίζονται σε θέσεις που συνδέονται με τα «παραδοσιακά» γυναικεία χαρακτηριστικά όπως είναι αυτά της φροντίδας και της οργάνωσης. Έτσι, τις βλέπουμε συχνά ως νοσοκόμες ή γραμματείς, δουλειές κατώτερες από αυτές των αντρών που εμφανίζονται ως γιατροί ή «αφεντικά». Ακόμα και αν μια γυναίκα παρουσιαστεί ως επιτυχημένη στην καριέρα της, αυτό θα έχει συμβεί εις βάρος της προσωπικής της ζωής και πάντα θα τείνει να είναι δυστυχημένη (Durkin, 1985).

Επίσης, σύμφωνα με τον Barner (1999), οι άντρες στα εκπαιδευτικά προγράμματα εμφανίζουν ένα μεγαλύτερο εύρος συμπεριφορών συγκριτικά με τις γυναίκες. Τα είδη των συμπεριφορών που εκφράζονται από τους τηλεοπτικούς αντρικούς και γυναικείους χαρακτήρες, συχνά απεικονίζουν στερεότυπα φύλων. Συγκεκριμένα, οι αντρικοί χαρακτήρες παρουσιάζονται ως πιο ενεργοί, εποικοδομητικοί, κυρίαρχοι, επιθετικοί και αναζητούν την προσοχή, ενώ οι γυναικείοι χαρακτήρες παρουσιάζονται ως πιο συγκαταβατικοί, εξαρτώμενοι, προστατευτικοί και εξυπηρετικοί (Barner, 1999).

Τα στερεότυπα, λοιπόν, που προωθεί στο σύνολο της η τηλεόραση παρουσιάζουν την γυναίκα στο σπίτι και να αναλαμβάνει το ρόλο της συζύγου-νοικοκυράς, ενώ τον άντρα να είναι ο αρχηγός της οικογένειας και αυτός που φέρνει τα λεφτά, άρα και το φαγητό, στο σπίτι. Η τηλεόραση, όμως, δεν είναι η μόνη που προωθεί τα στερεότυπα των φύλων, το ίδιο συμβαίνει και με τα παιδικά βιβλία.

Στερεότυπα φύλων εμφανίζονται όσον αφορά το περιεχόμενο, τη γλώσσα και την εικονογράφηση, σε πάρα πολλά παιδικά βιβλία. Μέσα από έρευνα που έκανε η Ernst (1995), όπου ανέλυσε τους τίτλους παιδικών βιβλίων, συμπέρανε πως τα αντρικά ονόματα εμφανίζονται διπλάσιες φορές στους τίτλους των βιβλίων από ότι τα γυναικεία. Για την ακρίβεια, ακόμη και βιβλία που περιείχαν στον τίτλο τους κάποιο γυναικείο ή ουδέτερο όνομα, στην πραγματικότητα η πλοκή τους περιστρεφόταν γύρω από κάποιον αντρικό χαρακτήρα.

Υπάρχουν πάρα πολλά κλασικά και γνωστά παιδικά βιβλία, τα οποία μέσα από τους θηλυκούς χαρακτήρες που παρουσιάζουν, αντικατοπτρίζουν τα στερεότυπα των δύο φύλων. Πολύ συχνά τα κορίτσια, εμφανίζονται ως παθητικά παρά ως ενεργητικά άτομα (Fox, 1993). Ακόμη, τα κορίτσια συχνά εμφανίζονται ως γλυκά, αφελή, βολικά και εξαρτώμενα άτομα, ενώ τα αγόρια είναι συνήθως ισχυρά, περιπετειώδη, ανεξάρτητα και ικανά (Ernst, 1995). Τα αγόρια τείνουν να έχουν ρόλους όπως μαχητές, τυχοδιώκτες και διασώστες, ενώ τα κορίτσια αναλαμβάνουν παθητικούς ρόλους και εμφανίζονται ως πριγκίπισσες, μητέρες, άτομα που φροντίζουν τους άλλους, άτομα που έχουν ανάγκη από διάσωση, και χαρακτήρες που είναι υποστηρικτικοί προς τις αντρικές μορφές (Temple, 1993).

Σύμφωνα με τον Rudman (1995), τα κορίτσια στα παραμύθια συχνά πετυχαίνουν τους στόχους τους επειδή έχουν βοήθεια από κάποιον άλλο, συνήθως άντρα, ενώ τα αγόρια τα καταφέρνουν επειδή δείχνουν εφευρετικότητα και επιμονή. Ακόμη και εάν τα θηλυκά στην αρχή παρουσιάζονται ως ενεργά και δυναμικά, στο τέλος της ιστορίας καταλήγουν να εμφανίζουν κάποια μορφή παθητικότητας.

Έτσι, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι όχι μόνο τα κορίτσια παρουσιάζονται λιγότερο συχνά από τα αγόρια στα παιδικά βιβλία, αλλά και οι χαρακτήρες των δύο φύλων συχνά παρουσιάζονται με βάση στερεότυπους ρόλους. Ο τρόπος με τον οποίο τα δύο φύλα εκπροσωπούνται μέσα από την τηλεόραση και το παιδικό βιβλίο, μπορεί να επηρεάσει τις αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων.

Σε ότι αφορά την υιοθέτηση των στερεότυπων κοινωνικών αντιλήψεων σχετικά με τους ρόλους και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των δύο φύλων από παιδιά προσχολικής ηλικίας, έχουν γίνει δύο σημαντικές παρατηρήσεις. Αρχικά, έχει διαπιστωθεί ότι τα αγόρια έχουν ενστερνιστεί περισσότερες σεξιστικές αντιλήψεις σε σύγκριση με τα κορίτσια κατά την προσχολική ηλικία. Επιπλέον, σε οποιαδήποτε ηλικία και να βρίσκονται προτιμούν να ακολουθούν πιστά μόνο ότι θεωρούν ότι είναι κατάλληλο και αποδεκτό για το φύλο τους (Minuchin, 1965).

Η δεύτερη διαπίστωση που έχει γίνει σχετικά με τις στερεότυπες αντιλήψεις που υιοθετούν τα παιδιά κατά την προσχολική ηλικία, είναι ότι σχετίζονται με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των παιδιών. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που προέρχονται από κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα τείνουν να υιοθετούν περισσότερες στερεοτυπικές και παραδοσιακές αντιλήψεις, και γενικότερα οι δραστηριότητες και οι τρόποι συμπεριφοράς τους ταυτίζονται περισσότερο με τα παραδοσιακά στερεότυπα

των φύλων, σε σχέση με τα παιδιά που προέρχονται από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα (Minuchin, 1965). Η διαφοροποίηση ως προς τις κοινωνικές τάξεις αποδίδεται από τις πιο πάνω έρευνες στο γεγονός ότι οι σχετικές με τα φύλα αντιλήψεις των γονέων χαμηλού μορφωτικού επιπέδου είναι συνήθως περισσότερο στερεότυπες και παραδοσιακές και η κατανομή δραστηριοτήτων και ρόλων μέσα στην οικογένεια πολύ περισσότερο αυστηρή από ότι στις μεσαίες και στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις (Van Egra, 1990).

Η υιοθέτηση των στερεοτύπων και η λειτουργία τους, εξαρτάται και από πολλούς άλλους παράγοντες, όπως είναι οι προηγούμενες εμπειρίες των ίδιων των παιδιών, το υψηλό ή όχι επίπεδο αποδοχής των τηλεοπτικών χαρακτήρων, το πόσο συχνά παρακολουθεί το παιδί τέτοιους στερεοτυπικούς χαρακτήρες και οι οικογενειακές συνήθειες. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν το ποσοστό αποδοχής των στερεοτυπικών αντιλήψεων από το παιδί (Van Egra, 1990).

Παρακάτω παρουσιάζονται ερευνητικά δεδομένα, τα οποία στόχευσαν στο να ανιχνεύσουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά και πως αυτές γίνονται αντιληπτές στους διάφορους τομείς της ζωής τους.

1.6 Ερευνητικά δεδομένα για τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών με βάση τα στερεότυπα

Στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές του μαθητικού πληθυσμού κυριαρχεί ακόμα τα στερεότυπα από τις προηγούμενες δεκαετίες που θέλουν την ταυτότητα του ανδρισμού συνδεδεμένη με τις θετικές επιστήμες και την ταυτότητα της θηλυκότητας συνδεδεμένη με τις τέχνες και τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες (Arnot et al., 1999).

Σε μελέτη που έγινε και αποτέλεσε μέρος του προγράμματος «Ταυτότητες Φύλου και Επιλογές Ζωής» στόχος ήταν να διερευνηθούν θέματα που αφορούν τις απόψεις και τις επιθυμίες των νέων για την επαγγελματική σταδιοδρομία. Αυτό θεωρήθηκε ότι μπορεί να προσφέρει σημαντική γνώση για τις διαδικασίες διαμόρφωσης της συνολικής ταυτότητας των νεαρών ατόμων, καθώς αντανακλούν από τη μια μεριά τα σχέδιά τους για το μέλλον, αλλά και τις επιδράσεις που δέχονται

από το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Στη μελέτη πήραν μέρος 1.000 περίπου μαθητές και μαθήτριες Γυμνασίων και Λυκείων από όλα τα διαμερίσματα της χώρας. Ζητήθηκε από τους μαθητές που πήραν μέρος στην έρευνα να χαρακτηρίσουν μια σειρά από επαγγέλματα ως προς το αν θεωρούνται τυπικά 'ανδρικά', τυπικά 'γυναικεία' ή 'ουδέτερα' ως προς το φύλλο, καθώς και να δηλώσουν τα χαρακτηριστικά που θα επιθυμούσαν να έχει η μελλοντική επαγγελματική τους δραστηριότητα. Τα επαγγέλματα τα οποία κλήθηκαν να διαχωρίσουν ήταν αυτά του/της κοινωνικού λειτουργού, γραμματέως, δασκάλου-ας, κομμωτή-τριας, νοσοκόμου-ας, πωλητή-τριας, ρεπόρτερ, ηλεκτρολόγου, διαφημιστή-τριας, βιβλιοθηκάρη-ας, μηχανοτεχνίτη-τριας, οικονομολόγου, γιατρού, μουσικού, προγραμματιστή-τριας, οδηγού ταξί, σχεδιαστή-τριας Η/Υ, υπαλλήλου βιντεοκλάμπ, γυμναστή-τριας, ψυχοθεραπευτή-τριας, σχεδιαστή-τριας μόδας, ταξιδιωτικού-ης πράκτορα και δημοσιογράφου.

Σύμφωνα με τις Δεληγιάννη και Σακκά (2007) στην συγκεκριμένη έρευνα τα αποτελέσματα έδειξαν πως υπάρχει μια σειρά από επαγγέλματα τα οποία χαρακτηρίζονται ως σταθερά ανήκοντα στο ένα ή στο άλλο φύλλο. Πρόκειται για τα επαγγέλματα αυτά στα οποία και αγόρια και κορίτσια συμφωνούν (σε ποσοστό μεγαλύτερο του 60%) ότι ανήκουν στο ένα ή το άλλο φύλλο. Χρησιμοποιώντας το κριτήριο ποσοστού μεγαλύτερου του 60%, τυπικά γυναικεία επαγγέλματα θεωρούνται αυτά του/της γραμματέως και του/της βρεφονηπιοκόμου, ενώ τυπικά ανδρικά αυτά του/της ηλεκτρολόγου, μηχανοτεχνίτη και οδηγού ταξί. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι στα παραπάνω 'τυπικά' γυναικεία επαγγέλματα, τα κορίτσια αποδέχονται ακόμη πιο έντονα τους χαρακτηρισμούς αυτούς. Το επάγγελμα του/της βρεφονηπιοκόμου θεωρείται ως γυναικείο από το 80% των αγοριών και το 86% των κοριτσιών, ενώ του/της γραμματέως από το 70% των αγοριών και το 75% των κοριτσιών.

Ένα άλλο αξιοσημείωτο στοιχείο είναι η σύγκριση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ως προς τα επαγγέλματα τα οποία χαρακτηρίστηκαν ως ανήκοντα και στα δύο φύλα. Σε αυτήν την ομάδα υπάρχουν ορισμένες κατηγορίες στις οποίες παρουσιάζονται στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, ενώ τα κορίτσια φαίνονται να επιζητούν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα αγόρια την κατάργηση στερεοτύπων. Πιο συγκεκριμένα, ποσοστό κοριτσιών που ξεπερνά τουλάχιστον κατά 10% το αντίστοιχο ποσοστό των αγοριών, χαρακτηρίζει τα

παρακάτω επαγγέλματα ως ανήκοντα και στα δύο φύλα: διαφημιστής, οικονομολόγος, γιατρός, μουσικός, προγραμματιστής, γυμναστής, δημοσιογράφος και σύμβουλος επιχειρήσεων.

Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων ως προς τις στερεότυπες αντιλήψεις διαχωρισμού των επαγγελμάτων. Ο διαχωρισμός αυτός ταυτίζεται με στερεότυπες αντιλήψεις που αναφέρονται στην καταλληλότητα και τα χαρακτηριστικά των επαγγελμάτων που συνδέονται με το ένα ή το άλλο φύλο. Στα 'γυναικεία' επαγγέλματα, εμφανίζονται δύο κατηγορίες οι οποίες συνδέονται με την εξυπηρέτηση και την φροντίδα των παιδιών, ενώ στα 'αντρικά' οι εργασιακές απασχολήσεις έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την ενασχόληση με 'τεχνικά' θέματα.

Παρόλο που το υψηλότερο ποσοστό θεωρεί τις περισσότερες επαγγελματικές κατηγορίες ως ανήκουσες και στα δύο φύλα, αγόρια και κορίτσια διαφέρουν ως προς τη διεκδίκηση επαγγελμάτων ως χαρακτηριστικών του φύλου τους. Η παρατήρηση των ευρημάτων θα μπορούσε να οδηγήσει στη διαπίστωση ότι η διεκδίκηση από τη μεριά των κοριτσιών αφορά περισσότερο κάποιες επαγγελματικές κατηγορίες που θεωρούνται υψηλού κύρους, όπως είναι του/της γιατρού, αλλά και κατηγορίες επαγγελμάτων που είναι ιδιαίτερα δημοφιλή σε νεαρές ηλικίες όπως είναι αυτό του/της διαφημίστριας και του/της συμβούλου επιχειρήσεων (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Βλέπουμε γενικά ότι οι παραδοσιακές απόψεις σχετικά με το τι μπορούν και δεν μπορούν να κάνουν τα δύο φύλα, εξακολουθούν να εκφράζονται σε μεγάλο βαθμό και από τους εκπροσώπους της νέας γενιάς. Συμβατικές και παραδοσιακές φαίνεται να είναι και οι εκπαιδευτικές επιλογές των δύο φύλων, γεγονός που έχει επισημανθεί και από άλλες έρευνες (Arnot et al., 1999). Επομένως, μπορούμε να πούμε πως τα ευρήματα που προέκυψαν από τη συγκεκριμένη έρευνα επιβεβαιώνουν την υπόθεση που διατυπώθηκε αρχικά, ότι δηλαδή οι εκπαιδευτικές επιλογές είναι στοιχείο της ταυτότητας του φύλου κι έχουν άμεση σχέση με τις επιταγές που οι κοινωνικές δομές έχουν διαμορφώσει για άνδρες και γυναίκες (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

1.7 Ερευνητικά δεδομένα για τις αντιλήψεις των μαθητών σχετικά με τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων στην οικογένεια

Η μελέτη των στάσεων και των πεποιθήσεων που έχουν τα αγόρια και τα κορίτσια της εφηβικής ηλικίας για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια, αποτελεί ένα πολυσύνθετο πρόβλημα με δεδομένο ότι εμπεριέχει τόσο ατομικές όσο και συλλογικές διαστάσεις, οι οποίες βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση. Η παρακάτω έρευνα έχει ως στόχο να διερευνήσει τις στάσεις και τις πεποιθήσεις αυτές των εφήβων, καθώς και να αναλύσει τις απόψεις τους για τη συμμετοχή τους στη φροντίδα της οικογένειάς τους.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να πούμε πως οι ρόλοι των δύο φύλων μπορούν να χαρακτηριστούν ως «μη παραδοσιακοί» ή «ριζοσπαστικοί» και ως «παραδοσιακοί». Με τον όρο «παραδοσιακός ρόλος» εννοείται ο σαφής διαχωρισμός σε διχοτομική βάση των ρόλων του άντρα και της γυναίκας, ενώ ο «μη παραδοσιακός ρόλος» χαρακτηρίζεται από ευελιξία και συμμετοχή και των δύο φύλων (Tomel, 1978). Σύμφωνα με άλλους, «παραδοσιακό» καλείται το προβιομηχανικό μοντέλο κατανομής των ρόλων, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες που μελετούνται οι αλλαγές ρόλων στην αγροτική οικογένεια (Dragonas, 1983. Κατάκη, 1985).

Η μελέτη αποτελεί μέρος του προγράμματος «Ταυτότητες Φύλου και Επιλογές Ζωής». Σε αυτήν συμμετείχαν 488 αγόρια και 622 κορίτσια των τάξεων γ' Γυμνασίου, α' και β' Λυκείου από διάφορα σχολεία της χώρας. Η συλλογή δεδομένων έγινε μέσω κλιμάκων οι οποίες μεταξύ άλλων διερευνούν: α) τις στάσεις των εφήβων για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων μέσα στην οικογένεια, β) τις στάσεις του για το βαθμό ελέγχου που έχουν οι άνδρες και οι γυναίκες σε τομείς ή υπευθυνότητες της οικογενειακής ζωής και γ) τις απόψεις τους για το πώς βλέπουν τον εαυτό τους μέσα στη δική τους οικογένεια. Η κατασκευή αυτών των κλιμάκων στηρίχτηκε σε προϋπάρχουσες Κλίμακες Στάσεων οι οποίες είχαν δοκιμαστεί σε πληθυσμό ενηλίκων (Σακκά, 1996) και με τροποποιημένη μορφή σε πληθυσμό εφήβων (Δεληγιάννη & Σακκά, 1998). Ζητήθηκε από τους μαθητές να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους με τις παραπάνω διερευνήσεις βάσει 5/βαθμης κλίμακας (1=διαφωνώ απόλυτα έως 5=συμφωνώ απόλυτα).

Μέσα από την ανάλυση των κλιμάκων, εντοπίστηκαν τέσσερις παράγοντες στην ομάδα ερωτήσεων που σχετίζονταν με τις στάσεις που είχαν διαμορφώσει τα

παιδιά για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια, οι οποίοι αφορούσαν α) στην παραδοσιακή δομή της οικογένειας, β) στη μη παραδοσιακή δομή της οικογένειας, γ) στις στερεότυπες πεποιθήσεις για τη γυναικεία εργασία, και δ) στη διεύρυνση στο πλαίσιο της παραδοσιακής κατανομής των ρόλων των δύο συζύγων (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Όταν ζητήθηκε από τα παιδιά να εκφράσουν τις στάσεις τους για τους ρόλους και τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια, η συντριπτική πλειοψηφία των αγοριών και των κοριτσιών υιοθέτησε την εικόνα της *μη παραδοσιακής* οικογένειας, δείχνοντας την προτίμησή τους για την ισότιμη κατανομή των ρόλων των δύο συζύγων. Μόνο το 17% του συνολικού αριθμού των εφήβων συμφωνεί με τη στάση που αφορά στην «παραδοσιακή δομή της οικογένειας», ενώ είναι μεγάλο το ποσοστό (84%) εκείνων που δηλώνουν ότι αποδέχονται την «μη παραδοσιακή δομή της οικογένειας και την ισότιμη κατανομή ρόλων και καθηκόντων» (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Ωστόσο, σχετικά υψηλό είναι το ποσοστό (62%) αγοριών και κοριτσιών που υιοθετούν μια στερεοτυπική στάση σε ότι αφορά τη γυναικεία εργασία υποστηρίζοντας την άποψη ότι οι βαριές και βρώμικες δουλειές είναι ασυμβίβαστες με το γυναικείο φύλο. Επιπλέον, σχετικά υψηλό είναι και το ποσοστό (67%) των εφήβων οι οποίοι υιοθετούν τη «διεύρυνση των ρόλων των δύο συζύγων στο πλαίσιο, ωστόσο, της παραδοσιακής κατανομής των υπευθυνοτήτων» αποδεχόμενοι τη συμμετοχή της γυναίκας στη λήψη των οικογενειακών αποφάσεων από τη μία, και θεωρώντας από την άλλη, ότι ο άνδρας είναι αυτός που πρέπει να συντηρεί την οικογένεια, ενώ η γυναίκα είναι αυτή που πρέπει να φροντίζει τα παιδιά (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, από τα παραπάνω αποτελέσματα ότι οι έφηβοι που συμμετείχαν στη μελέτη δεν αμφισβητούν τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας που καθορίζεται από το τρίπτυχο «σύζυγος – μητέρα – νοικοκυρά» και τον αντίστοιχο ρόλο του άνδρα ως «προμηθευτή» της οικογένειας, έστω και εάν αποδέχονται ορισμένους νεωτερισμούς. Οι νεωτερισμοί αυτοί αφορούν τόσο στη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας, όσο και στη συμμετοχή της στη λήψη των οικογενειακών αποφάσεων. (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007). Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με ευρήματα νεότερων μελετών στον ελληνικό χώρο οι οποίες εξετάζουν την ιδεολογία που διέπει την οικογένεια (αγροτική και αστική) στη δεκαετία του 1990 (Deliyanni-Kouimtzi, 1992. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Σακκά, 2005. Σακκά, 1996).

Χαρακτηριστικό είναι πάντως ότι τα αγόρια υιοθετούν πολύ πιο στερεότυπες στάσεις από τα κορίτσια και διαμορφώνουν μια πιο παραδοσιακή εικόνα για την οικογένεια. Το ποσοστό των αγοριών το οποίο αποδέχεται τόσο την «παραδοσιακή δομή της οικογένειας», όσο και τις «στερεότυπες πεποιθήσεις για τη γυναικεία εργασία», καθώς και την διεύρυνση των ρόλων των δύο συζύγων στο πλαίσιο της παραδοσιακής κατανομής ρόλων και καθηκόντων, είναι στατιστικά σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό των κοριτσιών. Ταυτόχρονα, το ποσοστό των κοριτσιών το οποίο αποδέχεται τη «μη παραδοσιακή δομή της οικογένειας» είναι στατιστικά σημαντικά υψηλότερο από εκείνο των αγοριών (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Τέλος, σύμφωνα με τα αποτελέσματα, παράγοντες όπως η περιοχή στην οποία βρίσκεται το σχολείο στο οποίο φοιτούν οι συμμετέχοντες καθώς και η τάξη την οποία παρακολουθούν φαίνεται ότι παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση των στάσεών τους για τους ρόλους των δύο φύλων (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Συμπερασματικά, λοιπόν, ως προς τις στάσεις των εφήβων για τους ρόλους του άνδρα και της γυναίκας, μπορούμε να πούμε ότι οι έφηβοι φαίνεται να διαμορφώνουν μια εικόνα της οικογενειακής ζωής στο πλαίσιο μη παραδοσιακών ή εναλλακτικών σχέσεων των φύλων, ισοτιμίας και μη στερεότυπων ρόλων για τους άνδρες και τις γυναίκες. Ταυτόχρονα, ωστόσο, όταν ρωτώνται άμεσα για τις υπευθυνότητες που μπορεί να έχουν ο άνδρας και η γυναίκα μέσα στην οικογένεια με την έννοια του ελέγχου των αποφάσεων, εκφράζουν ιδιαίτερα παραδοσιακές απόψεις για τη γυναικεία εργασία, καθώς και τις ικανότητες και τον ρόλο των γυναικών μέσα στην οικογένεια. Από τα αποτελέσματα έγινε σαφές ότι αποδίδουν στους άνδρες τον ρόλο του «κουβαλητή», και με αυτήν την έννοια τον ρόλο του «αρχηγού» της οικογένειας, ενώ αποδίδουν στη γυναίκα σχεδόν αποκλειστικά τον ρόλο της μητέρας και εκείνης που φροντίζει την οικογένεια. Παράλληλα, δέχονται ορισμένους νεωτερισμούς σε ότι αφορά το ρόλο του πατέρα, όπως αυτόν της συμμετοχής του στη φροντίδα των παιδιών και κυρίως σε ότι αφορά τη στήριξή τους σε προσωπικά τους θέματα. Επιπλέον, θεωρούν ότι η γυναίκα αποφασίζει από κοινού με τον άνδρα για τα σημαντικά θέματα της οικογένειας (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Ακόμη, παρατηρήθηκαν σημαντικές διαφορές φύλου: τα αγόρια αποδείχτηκαν πιο επιρρεπή στη στερεότυπη ως προς το φύλο κατανόηση της πραγματικότητας. Αντίθετα, τα κορίτσια φαίνεται ότι δομούν μια πιο ευέλικτη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας είτε επειδή αγνοούν τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές, είτε

αποδίδοντας στις προσωπικές τους επιθυμίες μια ρεαλιστική προβολή. Στο πλαίσιο αυτών των διαφορών, αγόρια και κορίτσια διαφώνησαν ως προς τους τομείς της οικογενειακής ζωής που ελέγχουν οι άνδρες και οι γυναίκες. Τα κορίτσια αποδίδουν μεγαλύτερη άσκηση εξουσίας στις γυναίκες και θεωρούν ότι οι άνδρες ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό τις παραδοσιακά ανδρικές σφαίρες επιρροής. Τα αγόρια, από την άλλη, αμφισβητούν τον πλήρη έλεγχο της οικογενειακής σφαίρας από τις γυναίκες και αποδίδουν στον ανδρικό έλεγχο τομείς της οικογενειακής ζωής που ελέγχονται ως τώρα κυρίως από γυναίκες, σε μια προσπάθειά τους να διευρύνουν τον ανδρικό ρόλο στην οικογένεια (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

1.8 Τα στερεότυπα για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων μέσα από το παιδικό σχέδιο

Παρ' όλες τις προσπάθειες που έχουν γίνει για να υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες, κάποια στερεότυπα μεταξύ αυτών των δύο συνεχίζουν ακόμα να υπάρχουν και είναι μάλιστα και πολύ ισχυρά. Τα στερεότυπα αυτά έχουν να κάνουν, μεταξύ άλλων, με τη θέση της γυναίκας αλλά και του άντρα στην οικογένεια. Έτσι, διαιώνίζεται στο κοινωνικό σύνολο η στερεότυπη εικόνα της γυναίκας να βρίσκεται μέσα στο σπίτι και να είναι υπεύθυνη για όλες τις δουλειές του σπιτιού και παράλληλα να φροντίζει το μεγάλωμα των παιδιών, ενώ ο άντρας φαίνεται να είναι υπεύθυνος για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της οικογένειας (Μουσούρου, 1985).

Ο διαχωρισμός αυτός μεταξύ των δύο φύλων, αλλά και οι στερεότυπες αντιλήψεις που είναι βαθιά ριζωμένες στις απόψεις του κοινωνικού συνόλου, μπορούν να γίνουν αντιληπτές και μέσα από το παιδικό σχέδιο. Το νεαρό της ηλικίας των παιδιών τα καθιστά πολύ ειλικρινή, με αποτέλεσμα να προδίδουν μέσα από τα σχέδιά τους αυτά για τα οποία έχουν επηρεαστεί, ώστε να δεχτούν ότι θεωρείται πως είναι πρόπον για το κάθε φύλο (DiLeo, 1983).

Ο DiLeo (1983) διεξήγαγε μια έρευνα χρησιμοποιώντας την τεχνική K-F-D (Kinetic Family Drawing test) ώστε να καταγράψει και να αναλύσει τα στερεότυπα αυτά. Στην έρευνα συμμετείχε ένας μεγάλος αριθμός παιδιών και από τα οποία ζητούνταν να ζωγραφίσουν τα μέλη της οικογένειάς τους να κάνουν κάτι. Μέσα από

την ανάλυση των σχεδίων προέκυψε πως η μητέρα και η κόρη συχνά απεικονίζονται να ασχολούνται με το νοικοκυριό (μαγείρεμα, καθαριότητα, σερβίρισμα), ενώ ο πατέρας παρουσιάζεται σε πιο αξιοπρεπείς δραστηριότητες, όπως να διαβάσει εφημερίδα, να βλέπει τηλεόραση, να πίνει, να καπνίζει. Μόνο περιστασιακά ο πατέρας εμφανίζεται στα σχέδια να κάνει κάτι χρήσιμο, όπως να καρφώνει ένα καρφί ή να επισκευάζει το αυτοκίνητο. Ο αδερφός, συνήθως, απεικονίζεται να παίζει μπάλα ή να διαβάσει τα μαθήματά του. Τα στερεότυπα αυτά εμφανίζονται τόσο στα σχέδια των αγοριών, όσο και στα σχέδια των κοριτσιών.

Οι ρόλοι που αποδίδονται στα διάφορα μέλη της οικογένειας, παρουσιάζουν μια σταθερότητα στη σκέψη των παιδιών, παρά το γεγονός ότι αρκετές μητέρες μπορεί να εργάζονται εκτός σπιτιού και πολλοί πατέρες να συμμετέχουν ενεργά στις δουλειές του σπιτιού όπως είναι το μαγείρεμα και η καθαριότητα του σπιτιού. Ιδιαίτερα τα αγόρια θα ζωγραφίσουν τις αδερφές τους, αλλά όχι τους εαυτούς τους, να ασχολούνται με το νοικοκυριό. Αυτό είναι πολύ πιθανό να συμβαίνει επειδή φοβούνται μήπως γελοιοποιηθούν, ή για να δείξουν ότι οι δουλειές του σπιτιού είναι δραστηριότητα που αρμόζει σε μια γυναίκα, ενώ τα σπορ και η οποιουδήποτε είδους πνευματική δραστηριότητα είναι πιο κατάλληλα για τους άνδρες (DiLeo, 1983).

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα στοιχεία του DiLeo προέρχονται από σχέδια της δεκαετίας του '70. Πιο πρόσφατα σχέδια αμερικανών παιδιών αποκαλύπτουν μια αυξανόμενη τάση τους να μην τονίζουν τις διαφορές των δύο φύλων και να μην απεικονίζουν τόσο τα υπάρχοντα κοινωνικά στερεότυπα. Τα ρούχα πολύ συχνά είναι κοινά και για τα δύο φύλα, δηλαδή γυναίκες που φοράνε παντελόνια, καθώς συχνά παρουσιάζονται και γυναίκες που απασχολούνται με αθλήματα και άλλες ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Επιπλέον, αρχίζουν να εμφανίζονται σχέδια με γυναίκες που κάνουν καθαρά «αντρικές» δραστηριότητες, όπως να πιλοτάρουν ένα αεροπλάνο ή να ξεκουράζονται αντί να κάνουν τις δουλειές του σπιτιού. Αυτό που παραμένει σταθερό στοιχείο διαφοροποίησης των δύο φύλων είναι τα μαλλιά (DiLeo, 1983).

Ο DiLeo (1983) διερεύνησε τα στερεότυπα μέσα στην οικογένεια, όπως αυτά αποτυπώνονται στο παιδικό σχέδιο. Υπάρχουν όμως και άλλες έρευνες που χρησιμοποίησαν το παιδικό σχέδιο ως τεχνική για να μελετήσουν τις εσωτερικές αναπαραστάσεις των παιδιών σχετικά με τα στερεότυπα των δύο φύλων.

Μια έρευνα που έδειξε ότι τα αγόρια εκφράζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα στερεότυπα φύλου ήταν αυτή των Fournier και Wineburg (1997). Η έρευνα έγινε σε

μαθητές ηλικίας 10-11 ετών και 12-13 ετών και εξέτασε τις αντιλήψεις τους για την ιστορία βάζοντας τους να σχεδιάσουν προσκυνητές, δυτικούς εποίκους και χίπις. Τα αγόρια στη συντριπτική πλειοψηφία τους σχεδίασαν άνδρες σε αυτούς τους ρόλους με μόνο μια γυναικεία μορφή να κάνει την εμφάνισή της, ενώ τα κορίτσια αντίθετα είχαν περισσότερη ποικιλία στα σχέδιά τους και εμφάνισαν παρόμοιους αριθμούς αρσενικών και θηλυκών προσκυνητών και χίπις, αλλά περισσότερους αρσενικούς εποίκους.

Οι Colley, Berman, και VanMillingen (2005) χρησιμοποίησαν το draw-a-sportsperson τεστ για τη διερεύνηση των στερεοτύπων στον αθλητισμό σε σχέση με την διαπίστωση της μείωσης του αθλητικού ενδιαφέροντος από την μεριά των κοριτσιών στην ηλικία των 14 χρονών περίπου (Van Wersch, Trew, & Turner, 1992). Στην έρευνά τους συμμετείχαν μαθητές ηλικίας 9 έως 16 ετών. Τα αγόρια σχεδίασαν στη συντριπτική πλειοψηφία τους ανδρικές φιγούρες. Ωστόσο, τα μικρότερα σε ηλικία κορίτσια σχεδίασαν σε σχεδόν ίσο αριθμό ανδρικές και γυναικείες μορφές, πολλές από τις οποίες απεικόνιζαν και συμμαθητές τους, ενώ τα μεγαλύτερα κορίτσια σχεδίασαν στην πλειοψηφία τους αντρικές φιγούρες, πολλές από τις οποίες απεικόνιζαν προσωπικότητες του αθλητισμού, κάτι που καταδεικνύει την ηλικία γύρω στην οποία γίνεται η μεταβολή και ο αθλητισμός εσωτερικεύεται στο υποσυνείδητο των παιδιών ως αντρική δραστηριότητα.

Η Steele (2003) χρησιμοποίησε τα σχέδια παιδιών του δημοτικού ώστε να εξηγήσει γιατί ενώ τα κορίτσια στο δημοτικό έχουν ίση ή και καλύτερη επίδοση στα μαθηματικά από τα αγόρια, στο κολέγιο δεν αποδίδουν επαρκώς ή εγκαταλείπουν τελείως τα μαθηματικά. Συμπέρανε πως τα κορίτσια σε αυτή την ηλικία δεν δέχονται το συγκεκριμένο στερεότυπο, ότι οι γυναίκες δεν τα καταφέρνουν στα μαθηματικά, και αποδίδουν το πρόβλημα σε γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας, δηλώνοντας με αυτό πως η δική τους ηλικιακή ομάδα δεν αντιμετωπίζει κανένα πρόβλημα με τα μαθηματικά. Ακόμα, διαπίστωσε ότι σχεδόν όλα τα αγόρια σχεδίασαν άντρα μαθηματικό, ανεξάρτητα από το αν τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν έναν ενήλικα ή ένα παιδί, ενώ τα 2/3 των κοριτσιών σχεδίασαν άντρα στην ενήλικη κατάσταση, αλλά λιγότερα από το 1/3 σχεδίασαν άντρα στην κατάσταση παιδιού.

Οι παραπάνω έρευνες, δείχνουν πως το παιδικό σχέδιο αποτελεί έγκυρη και μη παρεμβατική μέθοδο εξέτασης των πεποιθήσεων που έχουν τα παιδιά για τους έμφυλους ρόλους.

1.9 Τα στερεότυπα των φύλων για την εργασία μέσα από το παιδικό σχέδιο

Ο Chambers (1983) χρησιμοποίησε το «Draw a scientist» τεστ που δημιουργήθηκε από τον ίδιο, με σκοπό να διερευνήσει τα στερεότυπα στην εργασία και να αναλύσει περαιτέρω τα στερεότυπα μοντέλα που μπορεί να έχουν τα παιδιά για την επιστήμη και τους επιστήμονες. Επιπλέον, μέσα από την έρευνά του ο Chambers διερεύνησε πώς παράγοντες όπως η κοινωνικοοικονομική κατάσταση, το επίπεδο νοημοσύνης, το φύλο και το πολιτιστικό υπόβαθρο των παιδιών επηρεάζουν τον σχηματισμό αυτού του στερεότυπου μοντέλου. Ακόμη, διερεύνησε εάν οι όποιες αλλαγές στα στερεότυπα σχετίζονται με πρόωρη κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, όπως επίσης και κατά πόσο η επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη της εποχής επηρεάζει τις ψυχολογικές συμπεριφορές των παιδιών προς αυτήν.

Η έρευνα του Chambers διήρκεσε 11 χρόνια (1966-1977) και πήραν μέρος σε αυτήν παιδιά από το νηπιαγωγείο ως και την πέμπτη δημοτικού και συνέλεξε σχέδια που παρήγαγαν, στα οποία καλούνταν να αναπαραστήσουν έναν επιστήμονα την ώρα της δουλειάς του. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά υιοθετούν ένα στερεότυπο μοντέλο για τον επιστήμονα. Το μοντέλο αυτό έχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία ονόμασε «δείκτες». Οι δείκτες που θεωρήθηκε ότι καθορίζουν το στερεότυπο μοντέλο του επιστήμονα είναι: 1. *Η ποδιά του εργαστηρίου (κυρίως αλλά όχι και απαραίτητως άσπρη,* 2. *Τα γυαλιά* 3. *Η ανάπτυξη τριχοφυΐας στο πρόσωπο (γένια, μουστάκι, φαβορίτες)* 4. *Σύμβολα έρευνας (επιστημονικά εργαλεία και εξοπλισμός εργαστηρίου κάθε είδους)* 5. *Σύμβολα γνώσης (κυρίως βιβλία και φάκελοι)* 6. *Προϊόντα τεχνολογίας και* 7. *Σχετικές λεζάντες (εξισώσεις, τύποι, ταξινομήσεις, το «Εύρηκα» κ.α.).*

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως το στερεότυπο αυτό μοντέλο του επιστήμονα ενισχύεται καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, αφού ο μέσος όρος των δεικτών ανά παιδί αυξάνεται ανάλογα με την ηλικία. Τα παιδιά μικρότερης ηλικίας σχεδιάζουν μη στερεοτυπικές εικόνες επιστημόνων (Buldu, 2006). Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι όσο η ηλικία μεγαλώνει, τα σχέδια γίνονται πιο λεπτομερειακά και τα σύμβολα γνώσης, τεχνολογίας και έρευνας πιο εξειδικευμένα (Chambers, 1983).

Στην έρευνα του Chambers, συγκρίσεις προσπάθησαν να γίνουν και σε ορισμένες πληθυσμιακές μεταβλητές. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, πως υπάρχει κάποια

σχέση ανάμεσα στις κοινωνικοοικονομικές διαφορές των παιδιών και στην εμφάνιση των δεικτών του στερεότυπου μοντέλου. Φαίνεται δηλαδή, ότι όσο πιο χαμηλή είναι η κοινωνικοοικονομική τάξη από την οποία προέρχεται κάθε παιδί, τόσο πιο αργά εμφανίζονται τα στερεοτυπικά μοντέλα.

Όσον αφορά τις αντιλήψεις των μαθητών για το φύλο του επιστήμονα, ο Chambers διαπίστωσε μέσα από την έρευνά του πως υπήρχαν διαφορές στα σχέδια ανάλογα με το φύλο. Μόνο κορίτσια απεικόνισαν γυναίκες επιστήμονες. Επιπλέον, οι ερευνητές που σχεδιάζονται από τα ίδια τα παιδιά είναι στη μεγάλη τους πλειοψηφία άντρες.

Γενικά, τα αγόρια και τα κορίτσια βλέπουν την επιστήμη ως αποκλειστικά αντρική υπόθεση (Turkmen, 2008). Στις περισσότερες μελέτες που χρησιμοποίησαν την τεχνική DAST σχέδια γυναικών επιστημόνων εμφανίστηκαν σε πολύ μικρότερο ποσοστό από εκείνα τα σχέδια που απεικόνιζαν άντρες επιστήμονες. Η δουλειά του επιστήμονα θεωρείται «αντρική» δραστηριότητα, ενώ τα κορίτσια τείνουν να τη θεωρούν ανταγωνιστική, απρόσωπη, αφηρημένη, καθοδηγούμενη από κανόνες και βεβαιότητες και στερημένη από φαντασία (She, 1998). Επιπλέον, οι μαθητές φαίνεται να κατέχουν περισσότερες στερεοτυπικές εικόνες στα σχέδιά τους απ' ότι οι μαθήτριες (Huber & Burton, 1995).

Τα παραπάνω συμπεράσματα επιβεβαιώθηκαν από πολλές μετέπειτα έρευνες. Οι Schebeci και Sorensen (1983) διενήργησαν μια έρευνα για να εξετάσουν την αξιοπιστία του DAST ως κατάλληλη τεχνική έρευνας σε παιδιά δημοτικού. Τα αποτελέσματα έδειξαν μια ομοιότητα με αυτά του Chambers (1983) στο γεγονός πως και στις δύο μετρήσεις υπήρχε μια αύξηση του αριθμού των δεικτών του στερεότυπου μοντέλου του επιστήμονα ανάλογα με την ηλικία. Ακόμη, διαφορές φάνηκε να υπάρχουν και ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των μαθητών, όσο πιο υψηλό είναι τόσο μεγαλύτερος αριθμός δεικτών περιλαμβάνεται στα σχέδια. Έτσι, η μέθοδος DAST έχει αρκετά πλεονεκτήματα όπως ότι δεν απαιτεί από τα υποκείμενα να γνωρίζουν ανάγνωση ή γραφή, ελαχιστοποιεί τον κίνδυνο για απαντήσεις που είναι κοινωνικά και μόνο αποδεκτές, απαιτεί ελάχιστο χρόνο για να διεξαχθεί και τα παιδιά χαίρονται τη δραστηριότητα, και μπορεί να δοθεί σε παιδιά διαφορετικών πολιτισμών, κουλτούρας και γλώσσας (Schebeci & Sorensen, 1983).

Αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη στερεοτυπικών αναπαραστάσεων, σχετικές έρευνες (Fung, 2002. Schebeci & Sorensen, 1983. She, 1998) υποδεικνύουν ότι τα πολιτισμικά πρότυπα στα οποία εκτίθενται οι μαθητές

μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στο μοντέλο του επιστήμονα που θα αναπτύξουν και το οποίο θα αποτυπώσουν και στα σχέδιά τους. Η συνεχής υπερέκθεση των παιδιών σε αυτά τα μέσα (τηλεόραση, εφημερίδες, διαδίκτυο, περιοδικά, κόμικς, ταινίες, κινούμενα σχέδια, , εγχειρίδια φυσικών επιστημών κ.α.) και οι αφελείς εκπαιδευτικές πρακτικές για την επιστήμη και τους επιστήμονες επηρεάζουν την εικόνα που υιοθετούν τα παιδιά.

Οι Knight και Cunningham (2004) χρησιμοποίησαν την τεχνική DAST για την μελέτη των στερεότυπων μοντέλων που έχουν οι μαθητές για τους μηχανικούς. Η μελέτη ονομάστηκε DAET – “Draw An Engineer Test” – «Ζωγράφισε έναν μηχανικό». Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχουν και σε αυτήν την περίπτωση στερεότυπα μοντέλα. Το επάγγελμα του μηχανικού θεωρείται από τους μαθητές καθαρά αντρικό, και οι μηχανικοί χρησιμοποιούν τα εργαλεία για να χτίσουν τα κτίρια και να φτιάξουν τις μηχανές των αυτοκινήτων.

Τέλος, οι O'Maoldomhnaigh και Mhaolain (1990) απέδειξαν ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ των παιδικών σχεδίων και των στερεοτυπικών αντιλήψεων που έχουν τα παιδιά για την εργασία, αφού βρήκαν ότι τα κορίτσια στην εφηβεία που σχεδίαζαν γυναίκες επιστήμονες είχαν πιο ευνοϊκή στάση και άποψη απέναντι στις γυναίκες που έκαναν καριέρα επιστήμονα, απ' ότι είχαν τα κορίτσια που σχεδίασαν άντρες επιστήμονες.

Το συμπέρασμα είναι ότι η επιστήμη θεωρείται αντρικός τομέας και η άποψη αυτή είναι πιο ισχυρή για τους άντρες απ' ότι για τις γυναίκες. Γενικά, τα αγόρια και τα κορίτσια βλέπουν την επιστήμη ως αποκλειστικά αντρική υπόθεση (Turkmen, 2008).

1.10 Η παρούσα έρευνα

Το θέμα της παρούσας έρευνας είναι πως απεικονίζονται τα στερεότυπα των φύλων μέσα από το παιδικό σχέδιο. Σκοπός της έρευνας αυτής είναι να εξερευνήσει τις τυχόν στερεοτυπικές αντιλήψεις που μπορεί να έχουν τα παιδιά σχετικά με τον ρόλο του άντρα και τον ρόλο της γυναίκας μέσα στην οικογένεια. Δηλαδή, ποιές μπορεί να είναι οι πεποιθήσεις που έχουν τα παιδιά πάνω στο θέμα; Τι θεωρείται «αποδεκτό» και πολλές φορές «υποχρεωτικό» να κάνει μια γυναίκα μέσα στο σπίτι

της και στον προσωπικό χώρο της οικογένειάς της, και τι ένας άντρας; Ποιά από αυτά τα πιστεύω των παιδιών φανερώνουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και ποιά όχι; Σχετίζονται τα στερεότυπα αυτά με το φύλο του παιδιού και την ηλικία του;

Επιπλέον, η έρευνα στοχεύει να αναδείξει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν τα παιδιά για τον ρόλο του άντρα και της γυναίκας στον εργασιακό χώρο. Δηλαδή, υπάρχουν επαγγέλματα που θεωρούνται καθαρά «αντρικά» ή καθαρά «γυναικεία», και ποια επαγγέλματα είναι αυτά; Ο διαχωρισμός αυτός των επαγγελμάτων είναι ίδιος από τα αγόρια και τα κορίτσια ή διαφέρει ανάλογα με το φύλο; Και τέλος, η ηλικία σχετίζεται με τον διαχωρισμό αυτό;

Έχοντας ως βάση τα μέχρι τώρα ευρήματα για τα στερεότυπα των δύο φύλων (Arnot et al., 1999. DiLeo, 1983. Δεληγιάννη & Σακκά, 1998. Δεληγιάννη & Σακκά, 2007), η παρούσα έρευνα έρχεται να συνεισφέρει στη διερεύνηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων που υιοθετούν τα παιδιά της προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας σχετικά με τον ρόλο του άντρα και της γυναίκας στην οικογένεια αλλά και στην εργασία, και πως αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις αναδύονται μέσα από το παιδικό σχέδιο.

Συγκεκριμένα, η παρούσα έρευνα στοχεύει:

- α) να καταγράψει τις αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια
- β) να αναλύσει τις αντιλήψεις που επικρατούν στην παιδική ηλικία σχετικά με το φύλο και την επιλογή εργασίας,
- γ) να παρατηρήσει εάν οι παραπάνω αντιλήψεις συσχετίζονται και μεταβάλλονται ανάλογα με την ηλικία και με το φύλο του παιδιού.

Η διερεύνηση των στόχων αυτών γίνεται με την χρήση των τεχνικών του σχεδίου και της ημιδομημένης συνέντευξης. Ο συνδυασμός αυτός εμφανίζεται ως ο πιο κατάλληλος για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας.

Τα παιδικά σχέδια έχουν ρεαλιστικές προθέσεις και στηρίζονται σε ένα εσωτερικό νοητικό μοντέλο, γι' αυτό και θεωρείται ότι μπορούν να ανοίξουν ένα παράθυρο στις σκέψεις των παιδιών προς όφελος του ερευνητή. Τα παιδιά μέσα από τα σχέδιά τους εκφράζουν τον εαυτό τους, τις σκέψεις τους και τις αντιλήψεις που έχουν διαμορφώσει για τον κόσμο αλλά και τον κοινωνικό τους περίγυρο (Malchiodi, 1988).

Στην ερευνητική περιοχή που μας ενδιαφέρει, δηλαδή στα στερεότυπα μέσα από το παιδικό σχέδιο, έχει αποδειχθεί πως το σχέδιο είναι ένα αξιόπιστο και έγκυρο

ερευνητικό εργαλείο (DiLeo, 1983). Η τεχνική αυτή εμφανίζει πλεονεκτήματα στη συλλογή δεδομένων αφού δεν απαιτεί από τα παιδιά να γνωρίζουν γραφή και ελαχιστοποιεί τον κίνδυνο για απαντήσεις που είναι κοινωνικά και μόνο αποδεκτές. Επιπλέον, απαιτεί λίγο χρόνο για να εφαρμοστεί και τα παιδιά συμμετέχουν πρόθυμα στη δραστηριότητα, αφού είναι κάτι που τους αρέσει.

Βέβαια, δεν είναι όλα τα σχέδια κατανοητά, ούτε εύκολο να καταλάβεις το τι συμβολίζουν. Αυτός είναι και ο λόγος που χρησιμοποιήθηκε και η τεχνική της συνέντευξης στην συγκεκριμένη έρευνα, ώστε μέσα από τις ερωτήσεις του ερευνητή να γίνει πιο κατανοητό το σχέδιο των παιδιών.

Η συνέντευξη είναι ένας ευέλικτος και προσαρμοστικός τρόπος να μαθαίνουμε τα πράγματα. Οι συνεντεύξεις πρόσωπο με πρόσωπο προσφέρουν τη δυνατότητα αλλαγής της ερευνητικής κατεύθυνσης, όπου κρίνεται σκόπιμο και ανάλογα με τις απαντήσεις των υποκειμένων, δίνοντας συνέχεια σε ενδιαφέρουσες αποκρίσεις και διερευνώντας κίνητρα με έναν τρόπο που δεν είναι εφικτός ούτε με τα ερωτηματολόγια, αλλά ούτε και με άλλες τεχνικές. Αν και η συνέντευξη δεν είναι σε καμία περίπτωση μια εύκολη επιλογή ως τεχνική συλλογής δεδομένων, παρέχει τη δυνατότητα να παραχθεί πλούσιο και πολύ διαφωτιστικό υλικό (Robson, 2007).

Οι West και Pines (1985), επισημαίνουν ότι η πιο κατάλληλη μέθοδος προσέγγισης των αντιλήψεων των μαθητών στις περισσότερες περιπτώσεις της εκπαιδευτικής έρευνας, είναι η ποιοτική, που διεξάγεται σε συνθήκες φυσικής και καθημερινής συζήτησης. Συγκεκριμένα, η ημιδομημένη συνέντευξη επιτρέπει να καθοριστούν οι σχετικές με τις αντιλήψεις των μαθητών έννοιες που ήδη υπάρχουν στις γνωστικές τους δομές. Ταυτόχρονα, αναδεικνύει τις έννοιες που λείπουν καθώς και τις εναλλακτικές αντιλήψεις, που επίσης επηρεάζουν τη διαδικασία της μάθησης (Robson, 2007).

Ο συνδυασμός, λοιπόν, σχεδίου και συνέντευξης στοχεύει στο να διερευνηθούν με λεπτομέρεια οι ποικίλες αντιλήψεις και απόψεις των παιδιών. Ένα σημαντικό πλεονέκτημα του συνδυασμού αυτού είναι η δυνατότητα πρόσβασης σε συμπληρωματικές πληροφορίες για τις αναπαραστάσεις των παιδιών μέσω των σχεδίων τους και των λεκτικών τους σχολίων πάνω σε αυτά, κάτι που βοηθάει τον ερευνητή να καταλήξει σε πιο ακριβή συμπεράσματα πάνω στην έρευνά του. Επιπλέον, επιτρέπει στον ερευνητή να αλλάζει την σειρά των ερωτήσεων αλλά και το περιεχόμενό τους όπου κρίνει αυτός σωστό, βοηθώντας στην καλύτερη διεξαγωγή της έρευνας.

Κατά συνέπεια, ο συνδυασμός αυτός του σχεδίου και της συνέντευξης, κρίνεται ως ο καταλληλότερος για να αποκαλύψει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά για τον άντρα και την γυναίκα.

Οι υποθέσεις που υπάρχουν πριν τη διεξαγωγή της έρευνας είναι πως τα αποτελέσματά της θα είναι παρόμοια με τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (DiLeo, 1983. Δεληγιάννη & Σακκά, 2007. Arnot et al., 1999. Δεληγιάννη & Σακκά, 1998). Αυτό σημαίνει, πως αναμένεται τα σχέδια των παιδιών να αναδείξουν ένα μεγάλο ποσοστό στερεοτύπων, τόσο στο χώρο του σπιτιού όσο και στο χώρο της εργασίας. Επιπλέον, όπως γνωρίζουμε και από προηγούμενες έρευνες, όσο μεγαλώνει η ηλικία των παιδιών, τόσο πιο ισχυρά γίνονται τα στερεότυπα που έχουν τα παιδιά και άρα και πιο εμφανή στα σχέδιά τους. Κάτι τέτοιο είναι πιθανό να δούμε και στα σχέδια της συγκεκριμένης έρευνας. Τέλος, υποθέτουμε πως οι αντιλήψεις των παιδιών ως προς τα στερεότυπα των φύλων θα είναι πιο ισχυρές στα αγόρια, με αποτέλεσμα αυτό να αναδεικνύεται και μέσα από τα σχέδια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΜΕΘΟΔΟΣ

Στο κεφάλαιο αυτό, θα περιγραφεί το δείγμα της έρευνας, ο τρόπος που έγινε η συλλογή δεδομένων (μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων) και στη συνέχεια, θα παρουσιαστεί η διαδικασία της ανάλυσης των δεδομένων αυτών.

2.1 Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 68 μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των τάξεων του Νηπιαγωγείου και των Β', Δ' και ΣΤ' Δημοτικού, εκ των οποίων 39 ήταν αγόρια (N=39) και 29 κορίτσια (N=29). Το εύρος της ηλικίας των παιδιών ήταν από 4 έως 13 ετών. Συγκεκριμένα, το δείγμα αποτέλεσαν 18 μαθητές Νηπιαγωγείου με μέση ηλικία 5 χρονών και 7 μηνών, 17 μαθητές της Β' Δημοτικού με μέση ηλικία 8 χρονών και 2 μηνών, 11 μαθητές της Δ' Δημοτικού με μέση ηλικία 10 χρονών και 3 μηνών και 22 μαθητές της ΣΤ' Δημοτικού με μέση ηλικία 12 χρονών και 3 μηνών.

Οι συμμετέχοντες φοιτούσαν σε 2 διαφορετικά σχολεία, το 7ο Νηπιαγωγείο Γιαννιτσών (διθέσιο), και το 31ο Δημοτικό σχολείο Βόλου. Η κατανομή των μαθητών του δείγματος ανά τάξη και φύλο φαίνεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Το δείγμα της έρευνας

	Νηπιαγωγείο	Β' Δημοτικού	Δ' Δημοτικού	ΣΤ' Δημοτικού
Αγόρια	8	11	8	12
Κορίτσια	10	6	3	10
Σύνολο	18	17	11	22
Γενικό Σύνολο	68			

Πριν την έναρξη της έρευνας, δόθηκε εξήγηση στα παιδιά για το σκοπό και το στόχο της. Δεν αντιμετωπίστηκαν προβλήματα από τα παιδιά, τα οποία πρόθυμα βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έρευνας.

2.2 Συλλογή δεδομένων

2.2.1 Μέσα συλλογής δεδομένων

Τα δεδομένα της έρευνας συλλέχθηκαν με τη χρήση της τεχνικής του παιδικού σχεδίου σε συνδυασμό με την ημιδομημένη συνέντευξη. Παρακάτω, αναλύεται το πώς χρησιμοποιήθηκε κάθε μια από τις τεχνικές αυτές.

A. Σχεδιαστικά έργα

Κάθε παιδί έπρεπε να σχεδιάσει τέσσερα σχέδια. Δόθηκε στα παιδιά μία λευκή κόλλα χαρτί A4, και μετά το τέλος του κάθε σχεδίου έπαιρναν καινούργια κόλλα για το επόμενο σχέδιο. Στη διάθεσή τους, επίσης, είχαν μολύβι και γόμα. Στο πρώτο σχέδιο, η οδηγία που δόθηκε στα παιδιά ήταν «Ζωγράφισε έναν άντρα ή μια γυναίκα στο χώρο του σπιτιού να κάνει κάτι». Με αυτόν τον τρόπο αφήσαμε στο παιδί να επιλέξει εάν θα ζωγραφίσει πρώτα άντρα ή γυναίκα. Επιπλέον, κάναμε κατανοητό στο παιδί ότι θέλουμε το άτομο να κάνει κάτι μέσα στο σπίτι και όχι απλά να υπάρχει μέσα στη ζωγραφιά. Δεν τέθηκε κάποιος περιορισμός χρόνου, οπότε το κάθε παιδί είχε όσο χρόνο ήθελε στη διάθεσή του για να ολοκληρώσει τη ζωγραφιά. Μετά την ολοκλήρωση της πρώτης ζωγραφιάς, συνεχίζαμε στη δεύτερη όπου δίνονταν στο παιδί, ανάλογα με αυτό που είχε ζωγραφίσει στο πρώτο σχέδιο, η αντίστοιχη οδηγία. Δηλαδή, εάν το παιδί είχε ζωγραφίσει έναν άντρα, τότε η οδηγία που του δίνονταν ήταν «Ζωγράφισε τώρα μία γυναίκα στο χώρο του σπιτιού να κάνει κάτι», ενώ αντίστοιχα εάν στο πρώτο σχέδιο είχε ζωγραφίσει γυναίκα, τότε η οδηγία ήταν «Ζωγράφισε τώρα έναν άντρα μέσα στο χώρο του σπιτιού να κάνει κάτι». Στο τρίτο σχέδιο, και αφού είχε δοθεί στο παιδί καινούργια κόλλα χαρτί, δώσαμε την οδηγία «Ζωγράφισε έναν άντρα ή μια γυναίκα στο χώρο της δουλειάς», αφήνοντας πάλι στο παιδί την επιλογή να διαλέξει αυτό τι θα ζωγραφίσει πρώτα. Και στο

τελευταίο σχέδιο δώσαμε την οδηγία «Ζωγράφισε μια γυναίκα στο χώρο της δουλειάς», εάν η πρώτη ζωγραφιά συμπεριλάμβανε έναν άντρα, ενώ αντίστοιχα «Ζωγράφισε έναν άντρα στο χώρο της δουλειάς», εάν στην τρίτη ζωγραφιά έχει σχεδιάσει μια γυναίκα. Στα παιδιά δεν δόθηκε κανένας περιορισμός για το τι θα ζωγραφίσουν, αλλά ούτε και περαιτέρω διευκρινήσεις ή βοήθεια που θα μπορούσε να επηρεάσει το τι θα αποφάσιζαν να σχεδιάσουν.

B. Ημιδομημένες συνεντεύξεις

Μετά το τέλος του κάθε σχεδίου, γινόταν μια μικρής διάρκειας ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία αφορούσε σε ότι δημιούργησαν στο σχέδιό τους και κυρίως διευκρινήσεις πάνω σε αυτό, ώστε να αποκτηθούν πρόσθετες πληροφορίες. Έτσι, τα παιδιά καλούνταν αρχικά να διευκρινίσουν τι ακριβώς σχεδίασαν. Αυτό γινόταν με την ερώτηση «Τι κάνει ο άντρας στο σχέδιό σου;» ή «Τι κάνει η γυναίκα στο σχέδιό σου;». Στη συνέχεια, γίνονταν ερωτήσεις που στόχο είχαν α) να αποσαφηνιστεί τι ακριβώς έχει σχεδιάσει το παιδί στη ζωγραφιά β) ποια ακριβώς είναι η δουλειά που κάνει στο σπίτι ο εικονιζόμενος/η ή η εργασία του (ανάλογα με τη ζωγραφιά) και γ) να επεξηγηθεί οποιοδήποτε στοιχείο δεν ήταν κατανοητό στη ζωγραφιά. Οι ερωτήσεις αυτές γίνονταν μετά την ολοκλήρωση του κάθε σχεδίου.

2.2.3 Διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων στο Δημοτικό σχολείο έλαβε χώρα τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του σχολικού έτους 2010-2011 και διήρκεσε 3 εβδομάδες. Συγκεκριμένα, ξεκίνησε στις 20 Μαρτίου και ολοκληρώθηκε στις 8 Απριλίου του 2011. Η διαδικασία ήταν καθημερινή από το πρωί έως το μεσημέρι κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του σχολείου, με εξαίρεση κάποιες μέρες που ήταν αργίες και πραγματοποιήθηκε σχολική γιορτή. Η έρευνα στο νηπιαγωγείο έγινε τις δύο πρώτες ημέρες του Μαΐου του ίδιου έτους. Αυτό συνέβη γιατί παρεμβάλλονταν οι διακοπές του Πάσχα.

Κάθε παιδί εξετάστηκε χωριστά, ώστε να αποφευχθεί η αντιγραφή των σχεδίων μεταξύ τους αλλά και η ανταλλαγή ιδεών που θα μπορούσε να επηρεάσει την κρίση των παιδιών, άρα και τα αποτελέσματα της έρευνας. Η δημιουργία των σχεδίων

καθώς και οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε χώρο όπου τα παιδιά αλλά και ο ερευνητής ήταν άνετα και δεν υπήρχε απόσπαση της προσοχής από θορύβους ή άλλους μαθητές και δασκάλους. Στο δημοτικό σχολείο παραχωρήθηκε από τον διευθυντή η αίθουσα της βιβλιοθήκης, ενώ στο νηπιαγωγείο παραχωρήθηκε μια μικρή αίθουσα που χρησιμοποιούνταν ως γραφείο των νηπιαγωγών. Πριν τη διαδικασία, τονίστηκε στα παιδιά πως δεν πρόκειται για κάποιου είδους εξέταση, και ότι τα σχέδιά τους δεν θα βαθμολογηθούν ούτε θα χρησιμοποιηθούν σε κάποια έκθεση. Απλώς, θα βοηθήσουν στην διεξαγωγή μιας έρευνας που στόχο έχει να αναλύσει το παιδικό σχέδιο.

Αρχικά, για τις συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε μαγνητοφωνάκι, αλλά στην πορεία έγινε αντιληπτό πως ήταν καλύτερα οι απαντήσεις να καταγράφονται γραπτά από τον ερευνητή και για λόγους ευκολίας αλλά και γιατί τα παιδιά δεν ένιωθαν άνετα με το μαγνητοφωνάκι και τους αποσπώταν η προσοχή.

2.3 Ανάλυση των δεδομένων

Τα σχέδια του κάθε παιδιού αριθμήθηκαν, και οι απαντήσεις τους πάνω στην συνέντευξη καταγράφηκαν στο χαρτί και αριθμήθηκαν επίσης. Τα σχέδια χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες, σε αυτά που απεικονίζουν έναν άντρα ή μια γυναίκα στο σπίτι και σε αυτά που απεικονίζουν έναν άντρα ή μια γυναίκα στη δουλειά.

Στην πρώτη κατηγορία, τα σχέδια χωρίστηκαν ανάλογα με το αν απεικονίζουν άντρα ή γυναίκα και κατηγοριοποιήθηκαν ανάλογα με το αν αυτό που αναπαριστούν να κάνει ο άντρας ή η γυναίκα μέσα στο σπίτι θεωρείται ως «στερεοτυπικό», «μη στερεοτυπικό» ή «ουδέτερο». Ο διαχωρισμός των αναπαραστάσεων σε στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες, έγινε με βάση προηγούμενες έρευνες που διερευνούσαν το ίδιο ζήτημα (DiLeo, 1983). Ως «στερεοτυπικές» εργασίες για μια γυναίκα ορίστηκαν οι δουλειές του σπιτιού, δηλαδή το μαγείρεμα, το σκούπισμα, το σφουγγάρισμα, το σιδέρωμα, το πλύσιμο, το ξεσκόνισμα, καθώς και οι δουλειές στον κήπο, όπως είναι το πότισμα. Αντίθετα, όταν ένας άντρας απεικονίστηκε να κάνει κάποια δουλειά του σπιτιού, τότε αυτό ορίστηκε ως «μη στερεοτυπικό». «Στερεότυπες» δουλειές για έναν άντρα θεωρήθηκαν οι τεχνικές δουλειές του σπιτιού, όπως το να βάφει το σπίτι, να κουβαλάει και να μετακινεί κάποιο

αντικείμενο και να επιδιορθώνει ηλεκτρικές συσκευές. Στερεότυπο, ακόμη, θεωρήθηκε όταν ο άντρας δεν κάνει δουλειές του σπιτιού, αλλά αντίθετα βλέπει τηλεόραση, κάθεται στο γραφείο, ξαπλώνει, κοιμάται, πηγαίνει βόλτα, κάνει γυμναστική και παίζει ηλεκτρονικά παιχνίδια. Τα παραπάνω όταν εκτελούνται από μια γυναίκα στις απεικονίσεις των παιδιών ορίζονται ως «μη στερεοτυπικές» δουλειές. Ως «ουδέτερο» χαρακτηρίστηκε ένα σχέδιο, όταν απεικονίζει τον άντρα ή τη γυναίκα να κάνει για τον εαυτό του/της, όπως να τρώει ή να πλένεται. Επίσης, καταγράφηκε το ποσοστό που αποφάσισε να ζωγραφίσει πρώτο έναν άντρα και το ποσοστό που αποφάσισε να ζωγραφίσει πρώτα μια γυναίκα, καθώς και εάν αυτή η επιλογή έγινε από αγόρια ή από κορίτσια.

Στη δεύτερη κατηγορία, τα επαγγέλματα που εμφανίστηκαν στις ζωγραφιές των παιδιών κατηγοριοποιήθηκαν, και αναλύθηκαν τα ποσοστά εμφάνισής τους ως προς το σύνολό τους αλλά και ως προς τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που εκφράζουν. Οι κατηγορίες των επαγγελμάτων είναι αυτές του:

- α) Εκπαιδευτικού
- β) Καθαριστή/τριας
- γ) Πωλητή/τριας
- δ) Επιστήμονα (Γιατρός, Δικηγόρος, Δικαστικός υπάλληλος, Λογιστής, Ασφαλιστής, Γραφίστας, Γεωπόνος)
- ε) Σερβιτόρου/ας
- στ) Υπάλληλου (Δουλειά γραφείου, Ταμίας)
- ζ) Κομμωτή/τριας
- η) Αστυνομικού/ Στρατιωτικού
- θ) Τεχνίτη/τριας (Οικοδόμος, Χτίστης, Ξυλοκόπος, Μπογιατζής, Λαμαρινάς, Μηχανικός αυτοκινήτων)
- ι) Εργάτη
- κ) Οικιακά
- λ) Άλλα (Chef, Φαρμακοποιός, Αισθητικός, Ποδοσφαιριστής, Οδηγός Λεωφορείου, Ιδιοκτήτης γυμναστηρίου, Ιδιοκτήτης πιτσαρίας)

Οι κατηγορίες αυτές, ανάλογα με τα επαγγέλματα που αντιπροσωπεύουν και σύμφωνα με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών (Δελιγιάννη & Σακκά, 2007) χωρίστηκαν σε στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες εργασίες. Έτσι, στερεότυπες εργασίες για τη γυναίκα – και αντίστοιχα μη στερεότυπες για τον άντρα – είναι αυτές της εκπαιδευτικού, της καθαρίστριας, της κομμώτριας και των οικιακών.

Στερεότυπες εργασίες για τον άντρα – και μη στερεότυπες για τη γυναίκα – είναι αυτές του επιστήμονα, του αστυνόμου/στρατιωτικού, του τεχνίτη και του εργάτη. Ουδέτερες εργασίες, που ανήκουν και στα δύο φύλα, είναι αυτές του πωλητή/τριας, του σερβιτόρου/ας, του υπάλληλου γραφείου και όλες οι υπόλοιπες που ανήκουν στην κατηγορία «άλλες». Επιπλέον, έγινε συσχέτιση του φύλου του παιδιού με το επάγγελμα που απέδωσε στον άντρα και στην γυναίκα αντίστοιχα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα της έρευνας, όπως προέκυψαν από την ανάλυση των σχεδίων και των συνεντεύξεων, θα παρουσιαστούν σε δύο ενότητες. Στην ενότητα 3.1 θα παρουσιαστούν τα στερεότυπα των δύο φύλων στο χώρο του σπιτιού και στην ενότητα 3.2 θα παρουσιαστούν τα στερεότυπα των δύο φύλων στο χώρο της εργασίας, όπως αυτά γίνονται αντιληπτά από παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Επίσης, στο κεφάλαιο αυτό θα παρατεθούν μια σειρά από σχέδια που δημιούργησαν τα παιδιά, αντιπροσωπευτικά αυτών που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και διευκολύνουν την κατανόηση των αποτελεσμάτων.

3.1 Στερεότυπα στο χώρο του σπιτιού

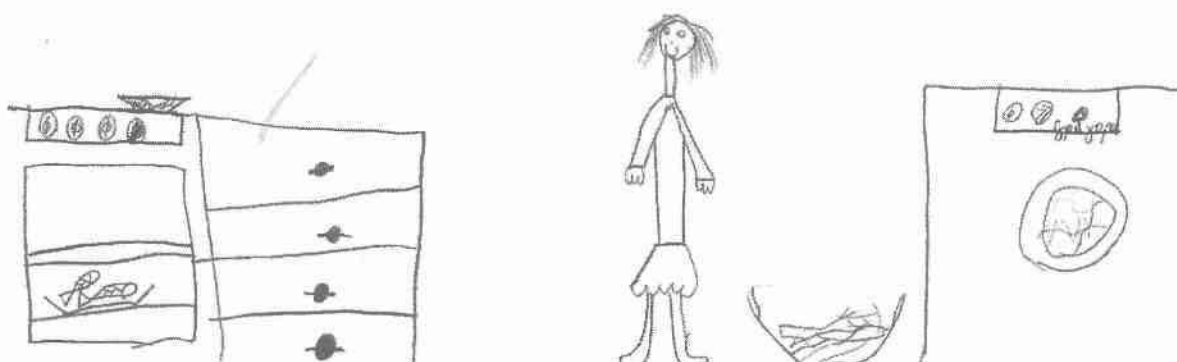
3.1.1 Στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες αντιλήψεις ανάλογα με την ηλικία

Στον Πίνακα 2 καταγράφεται ο αριθμός των στερεοτυπικών, των μη στερεοτυπικών και των ουδέτερων σχεδίων που δημιουργήθηκαν από τα παιδιά ανάλογα με την τάξη φοίτησής τους. Όπως φαίνεται από τον πίνακα, τα ποσοστά των παιδιών που εμφάνισαν κάποια στερεοτυπική αντίληψη στα σχέδιά τους (77%), σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια, είναι πάρα πολύ υψηλά σε όλες τις τάξεις και τις ηλικιακές ομάδες. Αυτό συνεπάγεται τα χαμηλά ποσοστά στα μη στερεοτυπικά (12%) και τα ουδέτερα (11%) σχέδια.

Συγκεκριμένα, στο νηπιαγωγείο, η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών (64%) εμπεριείχε στα σχέδιά της κάποιο στερεότυπο. Τα μη στερεότυπα σχέδια (22%) ήταν σχετικά λίγα σε σχέση με τα στερεότυπα, ενώ η εμφάνιση των ουδέτερων σχεδίων ήταν ακόμη μικρότερη (14%). Παρόμοια, στη Β' Δημοτικού, ένα πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό παιδιών (76%) εμφάνισε στα σχέδιά του κάποια μορφή στερεοτύπου, ενώ τα μη στερεότυπα και τα ουδέτερα σχέδια έχουν ίδιο και πολύ μικρό ποσοστό εμφάνισης (12%). Αντίστοιχα αποτελέσματα έχουμε και για την Δ'

Πίνακας 2 : Αριθμός στερεότυπων, μη στερεότυπων και ουδέτερων σχεδίων ανά ηλικία

	Νηπιαγωγείο (N=18)		Β' Δημοτικού (N=17)		Δ' Δημοτικού (N=11)		Στ' Δημοτικού (N=22)		Σύνολο (N=68)	
Σχέδια										
Στερεότυπα	23	64%	26	76%	19	86%	36	82%	104	77%
Μη στερεότυπα	8	22%	4	12%	2	9%	3	7%	17	12%
Ουδέτερα	5	14%	4	12%	1	5%	5	11%	15	11%
Σύνολο	36		34		22		44		136	

Σχήμα 1 : Σχέδιο μαθητή Δ' δημοτικού «Μια γυναίκα που βάζει πλυντήριο»

Δημοτικού, όπου παρατηρείται το μεγαλύτερο ποσοστό των στερεότυπων σχεδίων (86%) σε σύγκριση με όλες τις τάξεις, ενώ το ποσοστό των μη στερεότυπων σχεδίων (9%) και των ουδέτερων (5%) όσο πάει και μειώνεται. Τέλος, στη Στ' Δημοτικού εμφανίζεται, επίσης, ένα πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό παιδιών (82%) που έχει

στερεοτυπικές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια. Όπως είναι επόμενο, χαμηλά είναι τα ποσοστά των μη στερεότυπων (7%) και των ουδέτερων (11%) σχεδίων.

Γενικότερα, τα ποσοστά εμφάνισης των στερεότυπων σχεδίων είναι πάρα πολύ υψηλά, σε όλες τις σχολικές βαθμίδες που διερευνήθηκαν. Αυτό σημαίνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία (77%) των μαθητών έχει υιοθετήσει τουλάχιστον μία στερεοτυπική αντίληψη σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια. Επίσης, παρατηρείται ότι υπάρχει αύξηση των στερεότυπων σχεδίων, άρα και των στερεοτυπικών αντιλήψεων, όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει αύξηση των στερεότυπων σχεδίων σε ποσοστό περίπου 10% όσο μεγαλώνει η ηλικία των παιδιών και σταθεροποιείται ανάμεσα στην Δ' και την Στ' Δημοτικού όπου τα ποσοστά (86% και 82% αντίστοιχα) είναι παρόμοια. Η αύξηση αυτή των στερεότυπων σχεδίων ανάλογα με την ηλικία, είναι αντιστρόφως ανάλογη στα μη στερεότυπα σχέδια, όπου παρατηρείται μια συνεχής μείωση στα ποσοστά εμφάνισής τους, όσο τα παιδιά μεγαλώνουν. Τα ουδέτερα σχέδια, έχουν ένα σχετικά σταθερό ποσοστό εμφάνισης ανά ηλικία, με εξαίρεση την Δ' Δημοτικού όπου είναι σχετικά πιο μειωμένο από τις υπόλοιπες τάξεις.

3.1.2 Σχέση του φύλου του εικονιζόμενου με την ηλικία των παιδιών

Στον Πίνακα 3, καταγράφονται τα στερεότυπα, τα μη στερεότυπα και τα ουδέτερα σχέδια των παιδιών ανάλογα με την ηλικία, χωρισμένα σε γυναικεία και αντρικά στερεότυπα σχέδια, γυναικεία και αντρικά μη στερεότυπα σχέδια, και γυναικεία και αντρικά ουδέτερα σχέδια. Λέγοντας γυναικεία ή αντρικά στερεότυπα σχέδια εννοούμε τις αναπαραστάσεις που δημιουργήθηκαν από τα παιδιά, οι οποίες απεικονίζουν τον άντρα ή τη γυναίκα αντίστοιχα με στερεότυπο τρόπο.

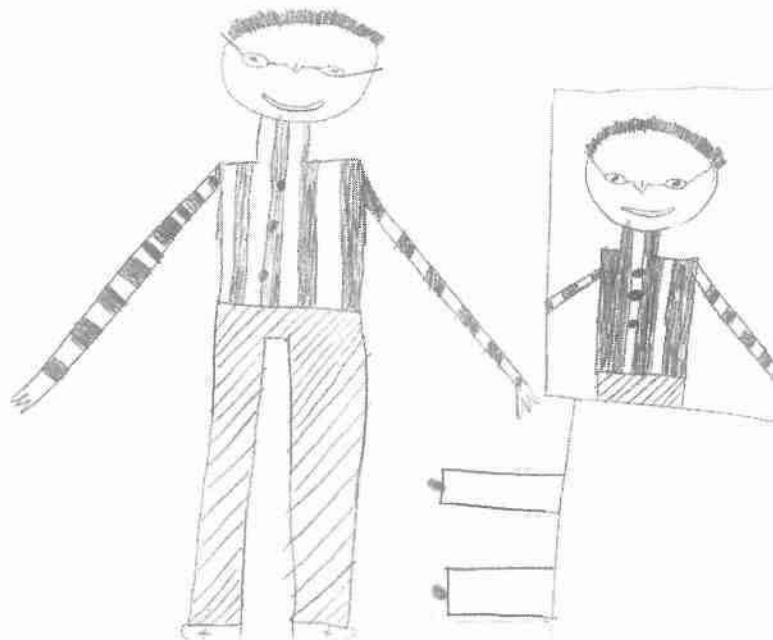
Συγκεκριμένα, στο νηπιαγωγείο τα γυναικεία στερεότυπα (42%) είναι διπλάσια από τα αντρικά στερεότυπα (22%) σχέδια στο σύνολό τους (64%). Το αντίστροφο συμβαίνει με το σύνολο των μη στερεότυπων σχεδίων (22%), όπου τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (3%) είναι ελάχιστα σε σύγκριση με τα μη στερεότυπα αντρικά σχέδια (19%). Ως προς τα ουδέτερα γυναικεία και αντρικά σχέδια, το ποσοστό εμφάνισής τους είναι περίπου το ίδιο (6% και 8% αντίστοιχα).

**Πίνακας 3 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα ανδρικά και γυναικεία
σχέδια ανάλογα με την ηλικία**

Σχέδια	Νηπιαγωγείο (N=18)		Β' Δημοτικού (N=17)		Δ' Δημοτικού (N=11)		Στ' Δημοτικού (N=22)		Σύνολο (N=68)	
Γυναικεία Στερεότυπα	15	42%	14	41%	10	45%	17	39%	56	42%
Αντρικά Στερεότυπα	8	22%	12	35%	9	41%	19	43%	48	35%
Γυναικεία Μη Στερεότυπα	1	3%	0	0%	0	0%	1	2%	2	1%
Αντρικά Μη Στερεότυπα	7	19%	4	12%	2	9%	2	5%	15	11%
Γυναικεία Ουδέτερα	2	6%	3	9%	1	5%	4	9%	10	7%
Αντρικά Ουδέτερα	3	8%	1	3%	0	0%	1	2%	5	4%
Σύνολο	36		34		22		44		136	

Στη Β' Δημοτικού, τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια (41%) είναι πάλι περισσότερα από τα αντρικά (35%), αλλά όχι με τόσο μεγάλη ποσοστιαία διαφορά. Όσο για τα μη στερεότυπα σχέδια, τα γυναικεία έχουν μηδενικό ποσοστό εμφάνισης (0%), ενώ τα αντρικά για άλλη μια φορά έχουν υψηλά ποσοστά (12%) συγκριτικά με τα γυναικεία. Επίσης, τα ουδέτερα γυναικεία σχέδια (9%), έχουν μεγαλύτερο ποσοστό εμφάνισης σε σχέση με τα αντρικά (3%). Στην Δ' Δημοτικού, τα γυναικεία με τα αντρικά στερεότυπα σχέδια κυμαίνονται στα ίδια περίπου ποσοστά (45% και 41% αντίστοιχα). Στα μη στερεότυπα σχέδια εμφανίζονται μόνο αντρικά (9%), ενώ γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια δεν εμφανίζονται καθόλου (0%). Το αντίστροφο συμβαίνει στα ουδέτερα σχέδια, όπου τα αντρικά έχουν μηδενικό ποσοστό, ενώ τα γυναικεία έχουν ένα μικρό ποσοστό εμφάνισης (5%). Τέλος, στη Στ' Δημοτικού, τα γυναικεία και αντρικά στερεότυπα σχέδια έχουν παρόμοια ποσοστά εμφάνισης, με τη διαφορά όμως ότι σε αυτήν την ηλικία τα αντρικά στερεότυπα σχέδια είναι περισσότερα (43%) έναντι των γυναικείων (39%). Επίσης, τα αντρικά μη στερεότυπα

σχέδια (5%) φαίνεται να είναι λίγο περισσότερα απ' ό,τι τα γυναικεία (2%). Όσο για τα ουδέτερα σχέδια, τα γυναικεία (9%) έχουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης σε σχέση με τα αντρικά (2%).

Σχήμα 2 : Σχέδιο μαθήτριας Β' δημοτικού «Ένας άντρας που κοιτάζεται στον καθρέφτη»

Στο σύνολο των αποτελεσμάτων, τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια (42%) είναι αριθμητικά περισσότερα από τα αντρικά στερεότυπα σχέδια (35%), χωρίς όμως μεγάλη ποσοστιαία διαφορά. Αυτό σημαίνει πως οι στερεοτυπικές αντιλήψεις που σχετίζονται με την γυναίκα είναι πιο ισχυρές και διαδεδομένες απ' ό,τι είναι οι αντρικές. Επίσης, παρατηρείται ότι σε όλες τις ηλικίες, τα γυναικεία με τα αντρικά στερεότυπα που καταγράφηκαν στα σχέδια των παιδιών, δεν έχουν μεγάλη διαφορά μεταξύ τους ως προς το ποσοστό εμφάνισης, με εξαίρεση το νηπιαγωγείο, όπου τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια είναι διπλάσια των αντρικών. Επιπλέον, δεν εμφανίζονται σχεδόν καθόλου γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (1%), σε αντίθεση με τα αντρικά (11%), και τα ουδέτερα σχέδια έχουν μικρή απόκλιση μεταξύ τους (7% τα γυναικεία ουδέτερα και 4% τα αντρικά).

3.1.3 Σχέση των στερεοτυπικών αντιλήψεων με το φύλο και την ηλικία των παιδιών

Ο Πίνακας 4, απεικονίζει τα στερεότυπα των φύλων, και πως αυτά σχετίζονται με το φύλο του παιδιού αλλά και την ηλικία του. Στο νηπιαγωγείο, τα στερεότυπα σχέδια που έφτιαξαν αγόρια (62%) και κορίτσια (65%) δεν έχουν μεγάλη ποσοστιαία διαφορά. Στα μη στερεότυπα μεγαλώνει ελάχιστα η ποσοστιαία διαφορά, με τα κορίτσια (25%) να έχουν πάλι μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τα αγόρια (19%), ενώ στα ουδέτερα σχέδια μεγαλώνει κι άλλο η διαφορά με τα αγόρια (19%) αυτή τη φορά να έχουν περισσότερα ουδέτερα σχέδια από τα κορίτσια (10%). Στη Β' Δημοτικού παρουσιάζεται το ίδιο φαινόμενο, με τα αγόρια (77%) να έχουν σχεδόν ίδιο ποσοστό στερεότυπων σχεδίων με τα κορίτσια (75%).

Σχήμα 3 : Σχέδιο μαθήτριας ΣΤ' δημοτικού «Μια γυναίκα μαγειρεύει»

Επίσης, τα μη στερεότυπα σχέδια των αγοριών (14%) είναι λίγο περισσότερα από αυτά των κοριτσιών (8%), ενώ τα ουδέτερα σχέδια των κοριτσιών (17%) ξεπερνούν λίγο σε ποσοστό αυτά των αγοριών (9%). Στην τετάρτη τάξη, το σύνολο των σχεδίων που δημιούργησαν τα κορίτσια αποτελούνταν μόνο από στερεότυπες ζωγραφιές (100%), σε αντίθεση με τα αγόρια (81%), τα οποία δημιούργησαν και κάποιες μη στερεότυπες (13%) αλλά και ουδέτερες (6%) ζωγραφιές. Στην έκτη

Πίνακας 4 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα σχέδια ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού

	Νηπιαγωγείο (N=18)				Β' Δημοτικού (N=17)				Δ' Δημοτικού (N=11)				Στ' Δημοτικού (N=22)				Σύνολο (N=68)			
	Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ	
Στερεότυπα	10	62%	13	65%	17	77%	9	75%	13	81%	6	100%	20	83%	16	80%	60	77%	44	76%
Μη στερεότυπα	3	19%	5	25%	3	14%	1	8%	2	13%	0	0%	0	0%	3	15%	8	10%	9	15%
Ουδέτερα	3	19%	2	10%	2	9%	2	17%	1	6%	0	0%	4	17%	1	5%	10	13%	5	9%
Σύνολο	16		20		22		12		16		6		24		20		78		58	

δημοτικού, τα αγόρια (83%) έκαναν περίπου τον ίδιο αριθμό στερεότυπων σχεδίων με τα κορίτσια (80%). Αντίθετα, τα κορίτσια (15%) έκαναν το σύνολο των μη στερεότυπων σχεδίων της τάξης, αφού τα αγόρια (0%) δεν έκαναν κανένα, αντίθετα τα αγόρια (17%) έκαναν ουδέτερα σχέδια 3 φορές περίπου περισσότερα απ' ότι τα κορίτσια (5%).

Έτσι, αγόρια (77%) και κορίτσια (76%) στο σύνολο τους κάνουν τον ίδιο περίπου αριθμό στερεοτυπικών σχεδίων. Αυτό σημαίνει ότι οι στερεότυπες αντιλήψεις είναι σχετικά ανεξάρτητες από το φύλο του παιδιού που δημιουργεί το σχέδιο. Επιπλέον, παρόμοια είναι και τα ποσοστά στα μη στερεότυπα σχέδια, με τα αγόρια (10%) να εμφανίζουν λίγο μικρότερο ποσοστό σε σχέση με τα κορίτσια (15%) στα σχέδιά τους, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στα ουδέτερα σχέδια, όπου το ποσοστό των αγοριών (13%) ξεπερνάει για λίγο αυτό των κοριτσιών (9%).

3.1.4 Το φύλο του εικονιζόμενου και πως συνδέεται με το φύλο και την ηλικία του παιδιού

Στον πίνακα 5 αναλύονται τα σχέδια σε γυναικεία και αντρικά στερεότυπα, σε γυναικεία και αντρικά μη στερεότυπα και γυναικεία και αντρικά ουδέτερα σχέδια αντίστοιχα, και αυτά με τη σειρά τους καταμετρώνται ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των παιδιών που τα σχεδίασαν.

Έτσι, στο νηπιαγωγείο, παρατηρούμε πως τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια υποστηρίζονται περισσότερο από τα κορίτσια (45%) έναντι των αγοριών (38%), τα οποία (25%) εμφανίζουν περισσότερα αντρικά στερεότυπα σε σχέση με τα κορίτσια (20%). Επίσης, γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια έχουν δημιουργηθεί μόνο από τα κορίτσια (5%), ενώ αντρικά μη στερεότυπα σχεδιάστηκαν και από τα δύο φύλα σε σχεδόν ίσο ποσοστό (19% τα αγόρια και 20% τα κορίτσια). Το αντίθετο συμβαίνει με τα ουδέτερα σχέδια, όπου τα κορίτσια (0%) δεν εμφάνισαν κανένα γυναικείο ουδέτερο σχέδιο σε σύγκριση με τα αγόρια (12%), ενώ τα ανδρικά ουδέτερα σχέδια δημιουργήθηκαν και από τα δύο φύλα σε παρόμοιο ποσοστό (6% τα αγόρια και 10% τα κορίτσια).

Στη Β' Δημοτικού, ανδρικά και γυναικεία στερεότυπα σχέδια έχουν παρόμοιο ποσοστό εμφάνισης και από τα δύο φύλα. Πιο συγκεκριμένα, αγόρια (N = 9) και κορίτσια (N = 5) εμφανίζουν παραπάνω γυναικεία στερεότυπα σχέδια απ' ότι

αντρικά, τα οποία τα σχεδίασαν περισσότερο αγόρια ($N = 8$) παρά κορίτσια ($N = 4$). Επίσης, γυναικεία μη στερεότυπα δεν εμφανίστηκαν σε κανένα από τα δύο φύλα, ενώ αντρικά μη στερεότυπα σχέδια δημιουργήθηκαν περισσότερο από αγόρια (14%) σε σύγκριση με τα κορίτσια (8%). Ως προς τα ουδέτερα σχέδια, τα γυναικεία εμφανίζονται από τα αγόρια (με ποσοστό 2 προς 1) σε σύγκριση με τα κορίτσια, ενώ αντρικά ουδέτερα σχέδια δημιουργήθηκαν μόνο από κορίτσια (8%).

Σχήμα 4 : Σχέδιο μαθήτριας Β' δημοτικού «Ένας άντρας στο μπαλκόνι του σπιτιού του ποτίζει τα φυτά»

Στη Δ' Δημοτικού, τα κορίτσια σχεδίασαν αποκλειστικά στερεότυπα σχέδια με ίδια ποσοστά στα αντρικά (50%) και στα γυναικεία (50%) και σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες δεν παρουσίασαν κάποιο σχέδιο (0%). Αντίθετα, τα αγόρια σχεδίασαν κατά βάση αντρικά ($N = 7$) και γυναικεία ($N = 6$) στερεότυπα σχέδια, και σε μικρότερο ποσοστό αντρικά μη στερεότυπα (12%) και ουδέτερα γυναικεία (6%) σχέδια. Στα σχέδιά τους δεν εμφανίστηκαν καθόλου γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (0%), καθώς και αντρικά ουδέτερα (0%) σχέδια.

Πίνακας 5 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα σχέδια ανάλογα με το φύλο του εικονιζόμενου και το φύλο και την ηλικία του παιδιού

	Νηπιαγωγείο (N=18)				Β' Δημοτικού (N=17)				Δ' Δημοτικού (N=11)				Στ' Δημοτικού (N=22)				Σύνολο (N=68)			
	Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ	
Γυναικεία Στερεότυπα	6	38%	9	45%	9	41%	5	42%	7	44%	3	50%	9	38%	8	40%	31	40%	25	43%
Αντρικά Στερεότυπα	4	25%	4	20%	8	36%	4	34%	6	38%	3	50%	11	46%	8	40%	29	37%	19	33%
Γυναικεία Μη Στερεότυπα	0	0%	1	5%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	1	5%	0	0%	2	3%
Αντρικά Μη Στερεότυπα	3	19%	4	20%	3	14%	1	8%	2	12%	0	0%	0	0%	2	10%	8	10%	7	12%
Γυναικεία Ουδέτερα	2	12%	0	0%	2	9%	1	8%	1	6%	0	0%	3	12%	1	5%	8	10%	2	3%
Αντρικά Ουδέτερα	1	6%	2	10%	0	0%	1	8%	0	0%	0	0%	1	4%	0	0%	2	3%	3	6%
Σύνολο	16		20		22		12		16		6		24		20		78		58	

Στη ΣΤ' Δημοτικού, αγόρια ($N = 9$) και κορίτσια ($N = 8$) εμφάνισαν σχεδόν την ίδια συχνότητα στερεότυπων γυναικείων σχεδίων, ενώ στα αντρικά στερεότυπα σχέδια των αγοριών ($N = 11$) ξεπερνάνε για λίγο αυτά των κοριτσιών ($N = 8$). Μη στερεότυπα σχέδια δεν δημιουργήθηκαν καθόλου από τα αγόρια (0%), ενώ τα κορίτσια εμφάνισαν διπλάσια αντρικά μη στερεότυπα ($N = 2$) από ότι γυναικεία μη στερεότυπα ($N = 1$) σχέδια. Ως προς τα ουδέτερα σχέδια, τα αγόρια ($N = 3$) δημιούργησαν τριπλάσια γυναικεία ουδέτερα σχέδια συγκριτικά με τα κορίτσια ($N = 1$), ενώ αντρικά ουδέτερα σχέδια δημιουργήθηκαν μόνο από τα αγόρια ($N = 1$) της τάξης.

Στο σύνολο των μαθητών, παρατηρούμε πως γυναικεία στερεότυπα σχεδιάζονται περισσότερο από κορίτσια (43%) παρά από αγόρια (40%). Το αντίστροφο συμβαίνει με τα αντρικά στερεότυπα, τα οποία αποτυπώνονται περισσότερο στα σχέδια των αγοριών (37%) παρά των κοριτσιών (33%). Αυτό σημαίνει πως το κάθε φύλο τείνει να προωθεί τα στερεότυπα του δικού του φύλου περισσότερο από τα υπόλοιπα στερεότυπα. Επιπλέον, γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια δεν δημιουργήθηκαν από κανένα αγόρι, σε καμία ηλικία, ενώ το ποσοστό των κοριτσιών που τα εμφάνισαν στα σχέδιά τους είναι πολύ μικρό (3%). Αντρικά μη στερεότυπα σχέδια δημιουργήθηκαν σε ίδια περίπου ποσοστά και από τα αγόρια ($N = 8$) και από τα κορίτσια ($N = 7$). Ως προς το σύνολο των ουδέτερων σχεδίων, τα γυναικεία ουδέτερα σχεδιάστηκαν σε μεγαλύτερο ποσοστό από αγόρια (10%) σε σχέση με τα κορίτσια (3%), ενώ τα αντρικά ουδέτερα εμφανίστηκαν περισσότερο σε σχέδια κοριτσιών (6%) παρά σε αγοριών (3%).

3.2 Στερεότυπα στην εργασία

3.2.1 Στερεότυπες, μη στερεότυπες και ουδέτερες αντιλήψεις ανάλογα με την ηλικία των παιδιών

Στον Πίνακα 6 καταγράφεται ο αριθμός των στερεότυπων, των μη στερεότυπων και των ουδέτερων σχεδίων με θέμα την εργασία, που δημιουργήθηκαν από τα παιδιά, ανάλογα με την ηλικία τους και την τάξη στην οποία φοιτούν. Όπως φαίνεται και στον πίνακα, τα παιδιά του Νηπιαγωγείου εμφάνισαν στα σχέδιά τους

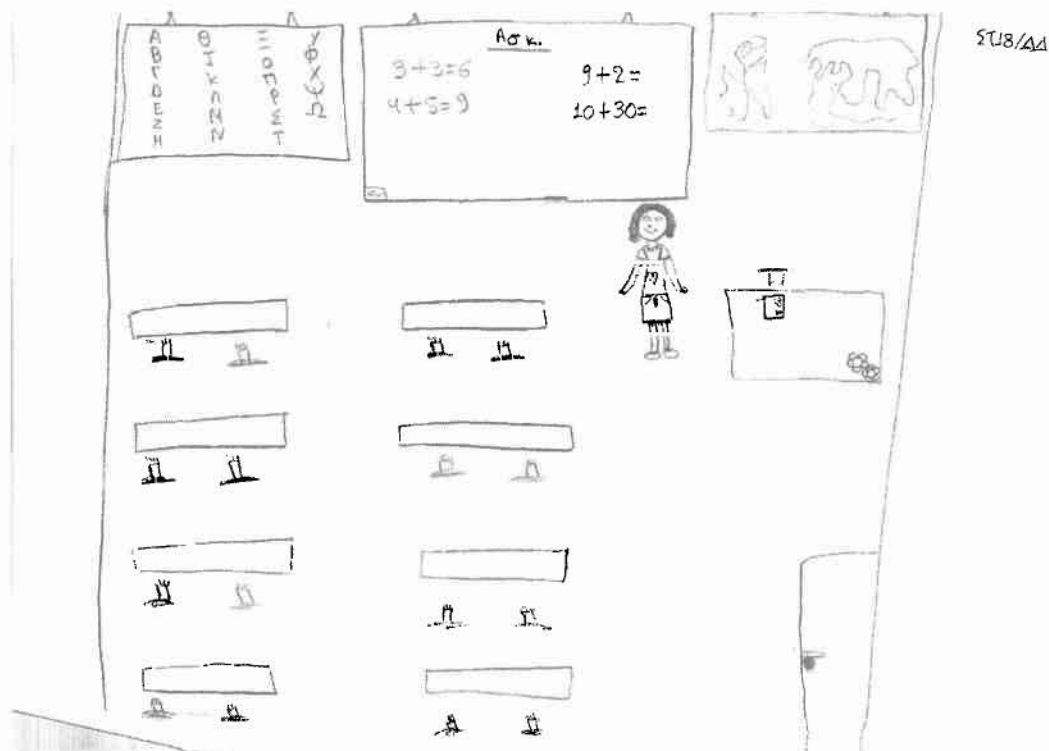
Πίνακας 6 : Αριθμός στερεότυπων, μη στερεότυπων και ουδέτερων σχεδίων ανά ηλικία

	Νηπιαγωγείο (N=17)		Β' Δημοτικού (N=17)		Δ' Δημοτικού (N=11)		ΣΤ' Δημοτικού (N=22)		Σύνολο (N=67)	
Στερεότυπα	16	47%	12	35%	16	73%	23	52%	67	50%
Μη στερεότυπα	6	18%	8	24%	1	4%	5	12%	20	15%
Ουδέτερα	12	35%	14	41%	5	23%	16	36%	47	35%
Σύνολο	34		34		22		44		134	

αρκετά στερεότυπα με βάση την εργασία (47%). Με ένα λίγο μικρότερο ποσοστό σχεδίασαν ουδέτερα επαγγέλματα στις ζωγραφιές τους (35%), ενώ τα μισά σε σύγκριση με τα προηγούμενα σχέδια (18%) ήταν μη στερεότυπα σχέδια. Στη Β' Δημοτικού το μεγαλύτερο ποσοστό σχεδίων το εμφάνισαν τα ουδέτερα σχέδια (41%), ακολούθησαν τα στερεότυπα σχέδια (35%) και το μικρότερο ποσοστό εμφάνισης το συγκέντρωσαν τα μη στερεότυπα σχέδια (24%). Στη Δ' Δημοτικού, η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών (73%) παρουσίασε κάποιο στερεότυπο της εργασίας στα σχέδιά της. Τα ουδέτερα σχέδια (23%) ήταν αρκετά σε αντίθεση με τα μη στερεότυπα (4%) που ήταν ελάχιστα. Στην έκτη τάξη, τα μισά περίπου παιδιά (N = 23) δημιούργησαν στερεότυπα σχέδια. Τα ουδέτερα σχέδια για μια ακόμη φορά είχαν υψηλό ποσοστό εμφάνισης (N = 16), ενώ τα μη στερεότυπα σχέδια δεν παρατηρήθηκαν σε μεγάλη συχνότητα (N = 5).

Ως προς το σύνολο των αποτελεσμάτων, οι μισοί μαθητές (50%) εμφάνισαν στα σχέδια τους επαγγέλματα που στερεοτυπικά ανήκουν σε ένα από τα δύο φύλα. Αυτό σημαίνει ότι στις αντιλήψεις των παιδιών υπάρχουν στερεότυπα που αφορούν την εργασία και τους ρόλους που τα δύο φύλα διαδραματίζουν σε αυτήν. Τα ουδέτερα επαγγέλματα (35%) συγκέντρωσαν ένα μεγάλο ποσοστό εμφάνισης στα σχέδια των

παιδιών, ενώ τα μη στερεότυπα σχέδια (15%) δεν παρατηρήθηκαν σε μεγάλο ποσοστό στο σύνολο τους.

Σχήμα 5 ; Σχέδιο μαθήτριας ΣΤ' δημοτικού «Μια γυναίκα δασκάλα»

3.2.2 Σχέση του φύλου του εικονιζόμενου με την ηλικία των παιδιών

Στον Πίνακα 7 καταγράφεται η συχνότητα αλλά και τα ποσοστά εμφάνισης των γυναικείων και αντρικών στερεοτύπων, των γυναικείων και αντρικών μη στερεοτύπων και των γυναικείων και αντρικών ουδέτερων σχεδίων της εργασίας αντίστοιχα, ανάλογα με την ηλικία των παιδιών.

Έτσι, στο Νηπιαγωγείο, τα αντρικά στερεότυπα σχέδια (26%) έχουν μεγαλύτερο ποσοστό εμφάνισης από τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια (20%). Επίσης, τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (12%) έχουν διπλάσιο ποσοστό εμφάνισης σε σύγκριση με τα αντρικά (6%), ενώ αντρικά και γυναικεία ουδέτερα σχέδια

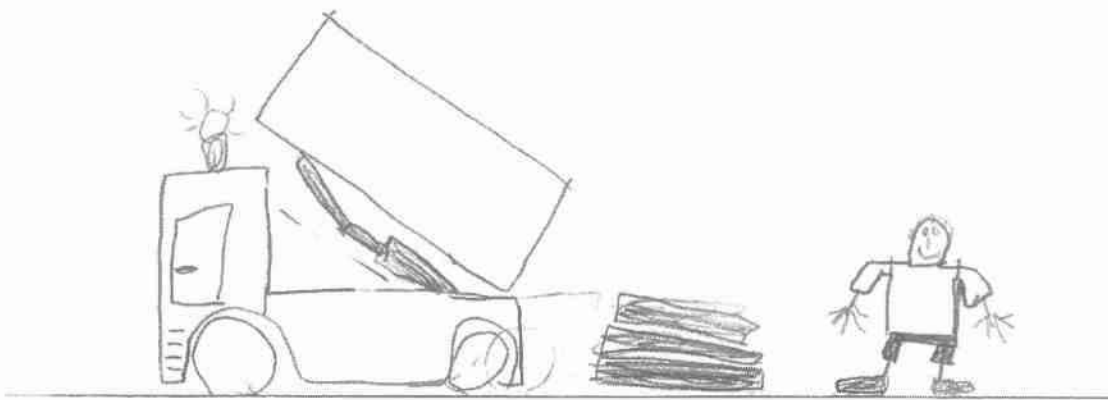
Πίνακας 7 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα ανάλογα με την ηλικία

	Νηπιαγωγείο		Β' Δημοτικού		Δ' Δημοτικού		Στ' Δημοτικού		Σύνολο	
Σχέδια	(N=17)		(N=17)		(N=11)		(N=22)		(N=67)	
Γυναικεία Στερεότυπα	7	20%	4	12%	9	41%	8	18%	28	21%
Αντρικά Στερεότυπα	9	26%	8	23%	7	32%	15	34%	39	29%
Γυναικεία Μη Στερεότυπα	4	12%	5	15%	0	0%	5	11%	14	10%
Αντρικά Μη Στερεότυπα	2	6%	3	9%	1	4%	0	0%	6	4%
Γυναικεία Ουδέτερα	6	18%	8	23%	2	9%	9	21%	25	20%
Αντρικά Ουδέτερα	6	18%	6	18%	3	14%	7	16%	22	16%
Σύνολο	34		34		22		44		134	

εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα (N = 6). Στη δευτέρα τάξη, η συχνότητα εμφάνισης των αντρικών στερεότυπων σχεδίων (N = 8) είναι διπλάσια από αυτή των γυναικείων (N = 4). Επίσης, τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (15%) είναι περισσότερα από τα αντρικά (9%) με μικρή διαφορά, ενώ τα γυναικεία ουδέτερα σχέδια (23%) ξεπερνάνε και αυτά σε αριθμό τα αντρικά ουδέτερα σχέδια (18%).

Στη Δ' Δημοτικού, αντίθετα με τις προηγούμενες δύο τάξεις, τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια (41%) ξεπερνάνε σε αριθμό τα αντρικά στερεότυπα σχέδια (32%). Αντίθετα με τα προηγούμενα αποτελέσματα, όμως, είναι και τα ποσοστά στα υπόλοιπα σχέδια. Έτσι, τα αντρικά μη στερεότυπα σχέδια έχουν μια ελάχιστη συχνότητα εμφάνισης (N = 1), ενώ τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια (N = 0) δεν εμφανίζονται καθόλου. Επίσης, τα αντρικά ουδέτερα σχέδια (14%) παρατηρούνται συχνότερα απ' ό τι τα γυναικεία ουδέτερα (9%) στα σχέδια των παιδιών. Στη ΣΤ' Δημοτικού, τα αντρικά στερεότυπα (34%) ξεπερνούν κατά πολύ το ποσοστό

εμφάνισης των γυναικείων στερεοτύπων (18%). Επίσης, τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια ($N = 5$) παρουσιάζουν μια μικρή συχνότητα εμφάνισης, σε σχέση με τα αντρικά μη στερεότυπα ($N = 0$) που δεν εμφανίζονται καθόλου. Ως προς τα ουδέτερα σχέδια, τα γυναικεία (21%) έχουν μεγαλύτερο ποσοστό εμφάνισης, απ' ό,τι έχουν τα αντρικά (16%).

Σχήμα 6 : Σχέδιο μαθητή Β' δημοτικού «Ένας άντρας παίρνει τα σίδερα που έχει αφήσει το φορτηγό για την οικοδομή» (τεχνίτης)

Γενικότερα, παρατηρώντας το σύνολο των αποτελεσμάτων, βλέπουμε πως τα αντρικά στερεότυπα σχέδια έχουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης ($N = 39$) σε σύγκριση με τα γυναικεία στερεότυπα σχέδια ($N = 28$). Αυτό το αποτέλεσμα εμφανίζεται επιμέρους σε όλες τις ηλικίες εκτός από τη Δ' Δημοτικού. Επίσης, τα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια ($N = 14$) παρατηρούνται πολύ συχνότερα από τα αντρικά μη στερεότυπα ($N = 6$), καθώς και τα γυναικεία ουδέτερα (20%) εμφανίζονται συχνότερα από τα αντρικά ουδέτερα σχέδια (16%).

3.2.3 Στερεοτυπικές αντιλήψεις ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των παιδιών

Στον πίνακα 8 καταγράφονται τα ποσοστά εμφάνισης αλλά και η συχνότητα των στερεότυπων, των μη στερεότυπων και των ουδέτερων σχεδίων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία των παιδιών που τα δημιούργησαν.

Έτσι, στο Νηπιαγωγείο, παρατηρείται πως τα κορίτσια (55%) έχουν σχεδιάσει στερεότυπα σχέδια σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό τι σχεδίασαν τα αγόρια (37%). Το αντίθετο συμβαίνει με τα ουδέτερα σχέδια, όπου τα αγόρια (44%) ξεπερνούν αρκετά το ποσοστό εμφάνισης ουδέτερων σχεδίων από τα κορίτσια (28%). Όσον αφορά τα μη στερεότυπα σχέδια, η συχνότητα εμφάνισής τους είναι ίδια και για τα αγόρια ($N = 3$) και για τα κορίτσια ($N = 3$). Στη Β' Δημοτικού, το ποσοστό των κοριτσιών (42%) που δημιούργησαν στερεότυπα σχέδια ξεπερνά το ποσοστό των αγοριών (32%), παρ' όλο που η συχνότητα εμφάνισης στερεότυπων σχεδίων από τα αγόρια ($N = 7$) είναι μεγαλύτερη αυτής των κοριτσιών ($N = 5$). Τα μη στερεότυπα σχέδια παρουσιάζουν παρόμοια ποσοστά εμφάνισης στα αγόρια (23%) και στα κορίτσια (25%), ενώ στα ουδέτερα σχέδια το ποσοστό των αγοριών που τα δημιούργησαν (45%) φαίνεται να ξεπερνά αρκετά το ποσοστό των κοριτσιών (33%).

Στη Δ' Δημοτικού, η συντριπτική πλειοψηφία των αγοριών (81%) έχει σχεδιάσει στερεότυπα σχέδια, ενώ η μειοψηφία αυτών σχεδίασε μη στερεότυπα ($N = 1$) και ουδέτερα σχέδια ($N = 2$) σε μικρή συχνότητα εμφάνισης. Τα κορίτσια της τάξης, δημιούργησαν ίσα ποσοστά στερεότυπων (50%) και ουδέτερων (50%) σχεδίων, ενώ δεν σχεδίασαν καθόλου μη στερεότυπα σχέδια (0%). Στη ΣΤ' Δημοτικού, αγόρια (54%) και κορίτσια (50%) κατέγραψαν περίπου ίδια ποσοστά στα στερεότυπα σχέδια με τα αγόρια να προηγούνται, κάτι που συμβαίνει και στα μη στερεότυπα σχέδια με τα αγόρια (13%) να ξεπερνούν για λίγο το ποσοστό των κοριτσιών (10%). Τέλος, η συχνότητα εμφάνισης των ουδέτερων σχεδίων είναι ίδια για αγόρια ($N = 8$) και κορίτσια ($N = 8$).

Στο σύνολο των αποτελεσμάτων, παρατηρούμε πως αγόρια (50%) και κορίτσια (50%) έχουν ακριβώς το ίδιο ποσοστό εμφάνισης στερεότυπων σχεδίων στις ζωγραφιές τους, με τη διαφορά ότι τα αγόρια ($N = 39$) έχουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης των συγκεκριμένων σχεδίων απ' ό τι τα κορίτσια ($N = 28$). Τα μη στερεότυπα σχέδια παρουσιάζουν σχεδόν ίδια ποσοστά εμφάνισης στα αγόρια (15%)

Πίνακας 8 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα σχέδια επαγγελμάτων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού

	Νηπιαγωγείο (N=17)				Β' Δημοτικού (N=17)				Δ' Δημοτικού (N=11)				Στ' Δημοτικού (N=22)				Σύνολο (N=67)			
	Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ	
Στερεότυπα	6	37%	10	55%	7	32%	5	42%	13	81%	3	50%	13	54%	10	50%	39	50%	28	50%
Μη στερεότυπα	3	19%	3	17%	5	23%	3	25%	1	6%	0	0%	3	13%	2	10%	12	15%	8	14%
Ουδέτερα	7	44%	5	28%	10	45%	4	33%	2	13%	3	50%	8	33%	8	40%	27	35%	20	36%
Σύνολο	16		18		22		12		16		6		24		20		78		56	

και στα κορίτσια (14%). Το ίδιο συμβαίνει και με τα ουδέτερα σχέδια, με τα κορίτσια (36%) να ξεπερνούν ελάχιστα το ποσοστό των αγοριών (35%).

Σχήμα 7 : Σχέδιο μαθητή Β' δημοτικού «Μια γυναίκα είναι καθαρίστρια σε σχολείο»

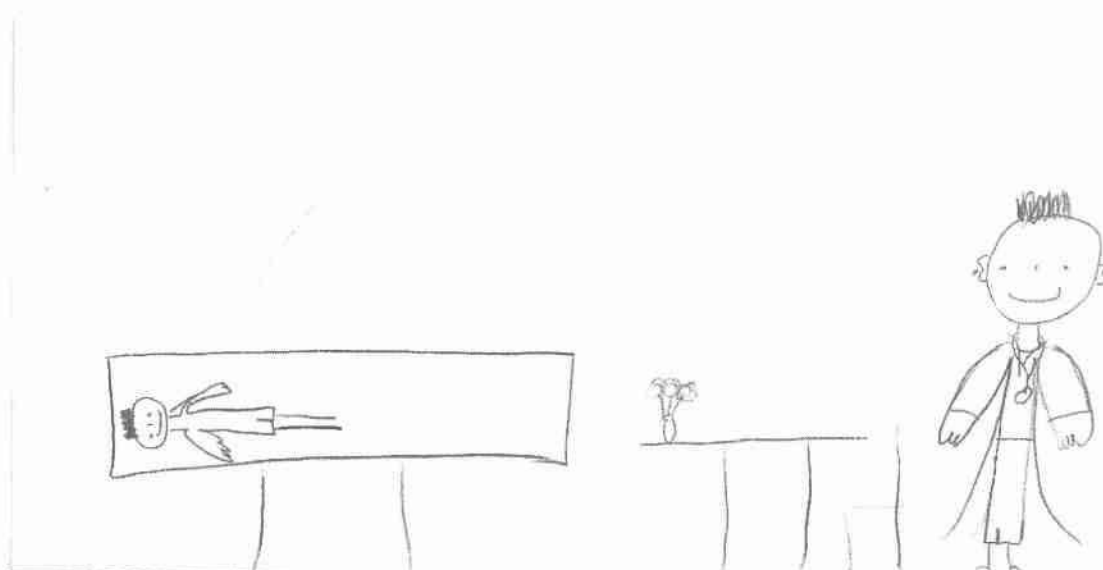
3.2.4 Σχέση του φύλου του εικονιζόμενου με το φύλο και την ηλικία του παιδιού

Στον πίνακα 9, καταγράφονται τα γυναικεία και τα αντρικά στερεότυπα σχέδια, τα γυναικεία και τα αντρικά μη στερεότυπα σχέδια και τα γυναικεία και αντρικά ουδέτερα σχέδια, ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού που τα σχεδίασε.

Στο Νηπιαγωγείο, λοιπόν, τα γυναικεία στερεότυπα σχεδιάστηκαν με παρόμοια συχνότητα από αγόρια ($N = 3$) και κορίτσια ($N = 4$), σε αντίθεση με τα αντρικά στερεότυπα που σχεδιάστηκαν σε διπλάσια συχνότητα από τα κορίτσια ($N = 6$) σε σύγκριση με τα αγόρια ($N = 3$). Γυναικεία και αντρικά μη στερεότυπα σχέδια εμφανίζουν την ίδια ακριβώς συχνότητα τόσο από τα αγόρια όσο και από τα κορίτσια ($N = 2$ για τα γυναικεία και $N = 1$ για τα αντρικά μη στερεότυπα σχέδια). Το ίδιο

συμβαίνει και με τα γυναικεία ουδέτερα σχέδια που εμφανίζουν την ίδια ακριβώς συχνότητα ($N = 3$) και από τα δύο φύλα, ενώ τα αντρικά στερεότυπα δημιουργήθηκαν συχνότερα από τα αγόρια ($N = 4$) παρά από τα κορίτσια ($N = 2$).

Στη Β' Δημοτικού, τα γυναικεία στερεότυπα ποσοστιαία εμφανίζονται περισσότερο σε σχέδια κοριτσιών (17%) απ' ότι εμφανίζονται σε σχέδια αγοριών (9%), ενώ με βάση τη συχνότητα είναι κοινά για αγόρια ($N = 2$) και κορίτσια ($N = 2$). Όσο για τα αντρικά στερεότυπα, παρατηρείται ότι έχουν παρόμοιο ποσοστό εμφάνισης στα αγόρια (23%) και στα κορίτσια (24%). Επίσης, γυναικεία και αντρικά μη στερεότυπα σχέδια έχουν μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στα σχέδια των αγοριών. Πιο συγκεκριμένα, τα αγόρια ($N = 3$) δημιούργησαν περισσότερα γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια από ότι τα κορίτσια ($N = 2$) και διπλάσια αντρικά μη στερεότυπα ($N = 2$) από τα κορίτσια ($N = 1$). Το ίδιο συμβαίνει και στα ουδέτερα σχέδια, όπου τα αγόρια (27%) συμπεριέλαβαν στα σχέδιά τους περισσότερα γυναικεία ουδέτερα επαγγέλματα συγκριτικά με τα κορίτσια (17%), όπως και περισσότερα αντρικά ουδέτερα επαγγέλματα (18%) σε σχέση με τα κορίτσια (17%).

Σχήμα 8 : Σχέδιο μαθήτριας ΣΤ' δημοτικού «Ένας άντρας γιατρός»

Στη Δ' Δημοτικού, τα αγόρια (44%) εμφανίζουν πολύ περισσότερα γυναικεία στερεότυπα σε σχέση με τα κορίτσια (33%), καθώς και πολύ περισσότερα αντρικά στερεότυπα (38%) συγκριτικά με αυτά που εμφανίζουν τα κορίτσια (17%).

Πίνακας 9 : Στερεότυπα, Μη Στερεότυπα και Ουδέτερα σχέδια επαγγελμάτων ανάλογα με το φύλο του εικονιζόμενου και το φύλο και την ηλικία του παιδιού

	Νηπιαγωγείο (N=17)				Β' Δημοτικού (N=17)				Δ' Δημοτικού (N=11)				Στ' Δημοτικού (N=22)				Σύνολο (N=67)			
	Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ		Α		Κ	
Γυναικεία Στερεότυπα	3	19%	4	22%	2	9%	2	17%	7	44%	2	33%	5	21%	3	15%	17	22%	11	20%
Αντρικά Στερεότυπα	3	19%	6	33%	5	23%	3	24%	6	38%	1	17%	8	33%	7	35%	22	28%	17	30%
Γυναικεία Μη Στερεότυπα	2	12%	2	11%	3	14%	2	17%	0	0%	0	0%	3	12%	2	10%	8	10%	6	11%
Αντρικά Μη Στερεότυπα	1	6%	1	6%	2	9%	1	8%	1	6%	0	0%	0	0%	0	0%	4	5%	2	3%
Γυναικεία Ουδέτερα	3	19%	3	17%	6	27%	2	17%	1	6%	1	17%	4	17%	5	25%	14	18%	11	20%
Αντρικά Ουδέτερα	4	25%	2	11%	4	18%	2	17%	1	6%	2	33%	4	17%	3	15%	13	17%	9	16%
Σύνολο	16		18		22		12		16		6		24		20		78		56	

Γυναικεία μη στερεότυπα σχέδια δεν δημιουργήθηκαν από κανένα από τα δύο φύλα, ενώ αντρικά μη στερεότυπα εμφανίστηκαν μόνο σε σχέδια αγοριών ($N = 1$) σε πολύ μικρή συχνότητα. Ουδέτερα γυναικεία σχέδια εμφάνισαν με από κοινού συχνότητα ($N = 1$) αγόρια και κορίτσια, ενώ αντρικά ουδέτερα σχέδια εμφανίστηκαν με διπλάσια συχνότητα στα κορίτσια ($N = 2$) σε σύγκριση με τα αγόρια ($N = 1$).

Στη ΣΤ' Δημοτικού, τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερα γυναικεία στερεότυπα (21%) από τα κορίτσια (15%), ενώ τα κορίτσια (35%) εμφανίζουν περισσότερα αντρικά στερεότυπα από τα αγόρια (33%). Αντρικά μη στερεότυπα σχέδια δεν δημιουργήθηκαν από κανένα από τα δύο φύλα (0%), ενώ γυναικεία μη στερεότυπα δημιουργήθηκαν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα αγόρια (12%) συγκριτικά με τα κορίτσια (10%). Επιπλέον, τα κορίτσια (25%) σχεδίασαν περισσότερα γυναικεία ουδέτερα επαγγέλματα από τα αγόρια (17%), ενώ τα αγόρια (17%) δημιούργησαν περισσότερα αντρικά ουδέτερα σχέδια σε σύγκριση με τα κορίτσια (15%).

Γενικότερα, ως προς το σύνολο των αποτελεσμάτων, τα αγόρια φαίνεται να παρουσιάζουν τόσο περισσότερα αντρικά στερεότυπα ($N = 17$) όσο και γυναικεία στερεότυπα ($N = 22$) συγκριτικά με τα κορίτσια ($N = 11$ και $N = 17$ αντίστοιχα), αν και το ποσοστό των αντρικών στερεοτύπων είναι μεγαλύτερο για τα κορίτσια (30%) από αυτό των αγοριών (28%). Επιπλέον, η συχνότητα εμφάνισης των γυναικείων μη στερεοτύπων επαγγελμάτων στα σχέδια των αγοριών ($N = 8$) είναι μεγαλύτερη από αυτή των κοριτσιών ($N = 6$) και με παρόμοια ποσοστά. Το ίδιο συμβαίνει και με τα αντρικά μη στερεότυπα όπου τα αγόρια ($N = 4$) τα εμφανίζουν σε διπλάσια συχνότητα απ' ό τι τα κορίτσια ($N = 2$). Τα γυναικεία ουδέτερα επαγγέλματα καταγράφονται σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέδια κοριτσιών (20%) από αυτά των αγοριών (18%), ενώ τα σχέδια των αγοριών (17%) εμφανίζουν ελάχιστα μεγαλύτερο ποσοστό στα αντρικά ουδέτερα στερεότυπα από τα κορίτσια (16%).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

4.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων

Η παρούσα έρευνα είχε ως στόχο να καταγράψει και να αναλύσει τα στερεότυπα που παρουσιάζουν τα παιδιά, σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο του σπιτιού και το χώρο της εργασίας, μέσα από το παιδικό σχέδιο. Σκοπός της ήταν να διερευνήσει ποσοτικά τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που εμφανίζουν τα παιδιά στα σχέδιά τους, να αναλύσει εάν το φύλο του παιδιού και η ηλικία του μεταβάλλουν το ποσοστό εμφάνισης στερεοτυπικών αναπαραστάσεων, καθώς και να διαχωρίσει τα στερεότυπα σε αντρικά και γυναικεία και να δει τα ποσοστά εμφάνισής τους ανάλογα με το φύλο και την ηλικία του παιδιού τόσο στο χώρο του σπιτιού, όσο και στο χώρο της εργασίας. Η διερεύνηση των στόχων της έρευνας έγινε με τη χρήση της τεχνικής του παιδικού σχεδίου και των ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Με βάση τα αποτελέσματα της ανάλυσης των σχεδίων και των συνεντεύξεων των παιδιών, παρατηρούμε πως τα παιδιά της παρούσας έρευνας έχουν υιοθετήσει σε μεγάλο βαθμό στερεότυπες αντιλήψεις για τις σχέσεις των δύο φύλων και τους ρόλους που έχουν αναλάβει στο σπίτι και την οικογένεια αλλά και στην εργασία. Τα ποσοστά εμφάνισης των στερεότυπων σχεδίων είναι πάρα πολύ υψηλά, σε όλες τις σχολικές βαθμίδες που διερευνήθηκαν, πράγμα που ήταν αναμενόμενο και άρα επαληθεύει τις αρχικές υποθέσεις της δεδομένης έρευνας.

4.1.1 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων ως προς τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια

Σε ότι αφορά τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των παιδιών δημιούργησε στερεοτυπικό σχέδιο. Αυτό σημαίνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία έχει υιοθετήσει τουλάχιστον μία στερεοτυπική αντίληψη σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια. Τα αποτελέσματα αυτά

ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με αυτά της έρευνας του DiLeo (1983). Επιπλέον, όπως έχει σημειωθεί και από προηγούμενες έρευνες (DiLeo, 1983. Δεληγιάννη & Σακκά, 2007), παρατηρήθηκε πως οι στερεότυπες αντιλήψεις αυξάνονται, όσο μεγαλώνει η ηλικία των παιδιών, και μάλιστα με μία ποσοστιαία διαφορά της τάξεως του 10%.

Επίσης, μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώνεται πως οι γυναικείες στερεότυπες αντιλήψεις που συνδέονται με το ρόλο της γυναίκας στην οικογένεια, είναι ισχυρότερες και πιο διαδεδομένες απ' ότι είναι οι αντρικές. Αυτό σημαίνει πως τα σχέδια που δημιουργήθηκαν από τα παιδιά περιείχαν περισσότερες αναπαραστάσεις γυναικών με στερεότυπο τρόπο, σε σύγκριση με τις στερεότυπες αναπαραστάσεις των αντρών. Έτσι, πολλά παιδιά ($N = 56$) παρουσίασαν τη γυναίκα να ασχολείται με τις δουλειές του σπιτιού, δηλαδή να καθαρίζει, να μαγειρεύει, να βάζει πλυντήριο και να σιδερώνει, να ποτίζει τα φυτά και να ασχολείται με το μέγALLOWMA των παιδιών. Αντίθετα, οι άντρες απεικονίστηκαν από ένα μεγάλο μέρος των παιδιών ($N = 48$) να μην ασχολούνται με κάποια δουλειά του σπιτιού, αλλά να κάθονται, να βλέπουν τηλεόραση, να κοιμούνται και να πηγαίνουν βόλτα. Ακόμη και αν απεικονίζονταν να κάνουν κάποια δουλειά, αυτή θα ήταν κάποια τεχνική δουλειά, όπως το να βάφουν το σπίτι ή αν επιδιορθώνουν την τηλεόραση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι παρόμοια της έρευνας του DiLeo (1983). Μικρό ήταν το ποσοστό των μαθητών που δημιούργησε μη στερεότυπα ή ουδέτερα σχέδια.

Ως προς το φύλο και την ηλικία των παιδιών και το αν σχετίζονται ή όχι με τη δημιουργία στερεότυπων σχεδίων, παρατηρείται ότι και τα αγόρια και τα κορίτσια δημιούργησαν παρόμοιο ποσοστό στερεότυπων αναπαραστάσεων στις ζωγραφιές τους. Αυτό δείχνει, με βάση πάντα την παρούσα έρευνα, πως το φύλο των παιδιών αλλά και η ηλικία τους δεν μεταβάλλει σημαντικά, είτε να αυξήσει είτε να μειώσει, τα ποσοστά δημιουργίας στερεότυπων αναπαραστάσεων. Έτσι, αγόρια και κορίτσια εμφανίζουν μεταξύ τους παρόμοια ποσοστά δημιουργίας στερεότυπων σχεδίων. Ένα άλλο συμπέρασμα που βγήκε από την έρευνα, είναι ότι το φύλο των παιδιών σχετίζεται με το φύλο του εικονιζόμενου. Αυτό σημαίνει πως και τα αγόρια και τα κορίτσια, επέλεξαν στις στερεότυπες απεικονίσεις τους να αποτυπώσουν γυναικεία στερεότυπα σε μεγαλύτερο ποσοστό από ότι αποτύπωσαν αντρικά στερεότυπα. Το αξιοσημείωτο είναι πως τα κορίτσια στο σύνολο τους δημιούργησαν περισσότερα γυναικεία στερεοτυπικά σχέδια, σε σύγκριση με τα αντρικά στερεότυπα. Το ίδιο συνέβη και με τα αγόρια, αλλά και πάλι τα κορίτσια ξεπέρασαν σε ποσοστό τη δημιουργία γυναικείων στερεοτύπων συγκριτικά με τα αγόρια. Αυτό έρχεται σε

αντίθεση με τις προηγούμενες έρευνες (DiLeo, 1983. Δεληγιάννη & Σακκά, 2007) οι οποίες κατέληξαν στο συμπέρασμα πως τα αγόρια είναι πιο επιρρεπή στην στερεότυπη ως προς το φύλο κατανόηση της πραγματικότητας, ενώ τα κορίτσια φαίνεται να δομούν μια πιο ευέλικτη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας.

4.1.2 Ερμηνεία των αποτελεσμάτων ως προς τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο της εργασίας

Σε ότι αφορά τα στερεότυπα στο χώρο της εργασίας, τα αποτελέσματα έδειξαν πως τα μισά παιδιά του δείγματος παρουσίασαν στα σχέδιά τους κάποια στερεότυπη αντίληψη που σχετίζεται με τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο της εργασίας. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί πως αρκετά υψηλό είναι και το ποσοστό των μαθητών που συμπεριέλαβε στο σχέδιό του κάποια ουδέτερη αντίληψη πάνω στο θέμα. Συγκριτικά με τα στερεότυπα των δύο φύλων στον χώρο του σπιτιού και στο χώρο της εργασίας, φαίνεται πως το ποσοστό εμφάνισης των στερεοτυπικών αντιλήψεων που σχετίζονται με το χώρο του σπιτιού είναι πολύ μεγαλύτερο από το ποσοστό που εμφανίζουν οι στερεοτυπικές αντιλήψεις στο χώρο της εργασίας.

Ένα άλλο συμπέρασμα που πηγάζει από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, είναι ότι οι στερεοτυπικές αντιλήψεις που αφορούν τους άντρες στο χώρο της εργασίας είναι ισχυρότερες απ' ό τι είναι οι γυναικείες στερεότυπες αντιλήψεις. Έτσι, πολλά παιδιά απεικόνισαν τους άντρες σε επαγγέλματα όπως αυτά του επιστήμονα, του αστυνομικού/στρατιωτικού, του τεχνίτη και του εργάτη, ενώ σχεδίασαν τις γυναίκες σε επαγγέλματα όπως αυτά της εκπαιδευτικού, της καθαρίστριας, της κομμώτριας και της γυναίκας που ασχολείται με τα οικιακά. Παρόμοια συμπεράσματα προήλθαν και από την έρευνα των Δεληγιάννη και Σακκά (2007), όπου χαρακτήρισαν τυπικά γυναικείες δουλειές αυτές που συνδέονταν με τη φροντίδα άλλων και δεν απαιτούσαν κάποια ιδιαίτερη μυϊκή δύναμη, όπως επίσης και δουλειές που δεν χρειάζονταν κάποιο υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Αντίθετα, χαρακτήρισαν τυπικά αντρικές δουλειές τις τεχνικές εργασίες που απαιτούν μυϊκή δύναμη, καθώς και δουλειές που χρειάζονται κάποια ιδιαίτερη μόρφωση και άρα είναι πολύ πιθανό να είναι και δουλειές με υψηλό γόητρο και κοινωνική καταξίωση.

Ως προς το φύλο των παιδιών και την επιλογή ή όχι της απεικόνισης κάποιας στερεοτυπικής αντίληψης, από τα αποτελέσματα παρατηρούμε πως αγόρια και

κορίτσια παρουσιάζουν ίδια ποσοστά ως προς τη δημιουργία στερεότυπων, αλλά και μη στερεότυπων και ουδέτερων σχεδίων αντίστοιχα. Αυτό σημαίνει πως οι στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων στο χώρο της εργασίας είναι ανεξάρτητες από το φύλο του παιδιού που δημιούργησε το σχέδιο και παρατηρούνται να απεικονίζονται σε ίδιο ποσοστό και από τα αγόρια αλλά και από τα κορίτσια. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από την παρατήρηση των αποτελεσμάτων που έχουν να κάνουν με τη σχέση του φύλου του παιδιού και την επιλογή του φύλου που απεικονίζεται με τη χρήση κάποιας στερεότυπης αντίληψης. Αυτό σημαίνει πως αγόρια και κορίτσια, εμφάνισαν ίδια ποσοστά ως προς τον σχεδιασμό αντρικών και γυναικείων στερεοτυπικών σχεδίων αντίστοιχα, άρα το φύλο του παιδιού είναι ανεξάρτητο από το φύλο του εικονιζόμενου στο στερεοτυπικό σχέδιο. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται πως και τα αγόρια και τα κορίτσια σχεδιάζουν συχνότερα αντρικά στερεότυπα σχέδια κάτι που επαληθεύει και το παραπάνω συμπέρασμα, ότι τα αντρικά στερεότυπα στο χώρο της εργασίας είναι πιο ισχυρά από τα γυναικεία στερεότυπα (Δεληγιάννη & Σακκά, 2007).

Γενικότερα, συμπεραίνουμε πως τα παιδιά έχουν υιοθετήσει ένα πλήθος στερεοτυπικών αντιλήψεων που αφορούν τους ρόλους των δύο φύλων τόσο στο χώρο του σπιτιού όσο και στο χώρο της εργασίας, και τις αντιλήψεις αυτές τις εκφράζουν και μέσα από τα σχέδιά τους. Επίσης, παρατηρούμε ότι οι γυναικείες στερεοτυπικές αντιλήψεις είναι ισχυρότερες και πιο εμφανείς στα σχέδια που αφορούν την οικογένεια και το χώρο του σπιτιού, ενώ αντίστοιχα τα αντρικά στερεότυπα είναι περισσότερα και πιο ισχυρά στο χώρο της εργασίας (Turkmen, 2008). Αυτό πιθανών να συμβαίνει επειδή και οι γενικότερες αντιλήψεις της κοινωνίας έχουν συνδεδεμένη την γυναίκα με το σπίτι και το νοικοκυριό και της προσδίδουν κυρίως το ρόλο της μητέρας και της νοικοκυράς, ενώ ο άντρας έχει τον ρόλο του αρχηγού της οικογένειας και του ατόμου που φέρνει τα λεφτά στο σπίτι μέσα από την εργασία του, οπότε και τα αντρικά στερεότυπα είναι ισχυρότερα στο χώρο αυτό (Λογοθέτη, 1998). Επιπλέον, συμπεράναμε πως το φύλο του παιδιού είναι ανεξάρτητο από το ποσοστό των στερεοτυπικών αντιλήψεων, δηλαδή και τα αγόρια και τα κορίτσια εμφανίζουν στα σχέδια τους σχεδόν ισάριθμες απεικονίσεις στερεότυπων αντιλήψεων. Αυτό που διαφέρει ανάλογα με το φύλο του παιδιού είναι η επιλογή του φύλου του εικονιζόμενου στο στερεοτυπικό σχέδιο. Δηλαδή, αγόρια και κορίτσια σχεδίασαν περισσότερα γυναικεία στερεότυπα στο χώρο του σπιτιού με τα κορίτσια να παρουσιάζουν ακόμη περισσότερες γυναικείες στερεότυπες αντιλήψεις, ενώ

αντίστοιχα αγόρια και κορίτσια σχεδίασαν περισσότερα αντρικά στερεότυπα στο χώρο της εργασίας.

4.2 Διδακτικές προτάσεις

Μέσα από τα αποτελέσματα της έρευνας, κατανοούμε πως οι στερεότυπες αντιλήψεις που προωθεί η κοινωνία έχουν περάσει και στη συνείδηση των παιδιών και τις οποίες τα παιδιά είναι ικανά να εκφράσουν μέσα από το παιδικό σχέδιο. Εάν οι μαθητές οικοδομήσουν επαρκέστερες και λιγότερο στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων τόσο στο χώρο του σπιτιού όσο και στο χώρο της εργασίας, τότε είναι πιθανό να αναπτύξουν πιο ενημερωμένες και θετικές αντιλήψεις και στάσεις αναφορικά με τα στερεότυπα των δύο φύλων.

Σε αυτό μπορεί να βοηθήσει σημαντικά η εκπαιδευτική διαδικασία. Η προσπάθεια αποφυγής συμπεριφορών που αποκαλύπτουν κάποια στερεότυπη αντίληψη ή η έκφραση στερεοτυπικών απόψεων από τους εκπαιδευτικούς μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη μείωση της υιοθέτησης τέτοιων αντιλήψεων από τα παιδιά. Οι συζητήσεις στην τάξη πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν πως οι αντιλήψεις αυτές χαρακτηρίζουν ουσιαστικά ένα σύνολο ανθρώπων που όμως δεν είναι βέβαιο αν έχουν όντως αυτά τα χαρακτηριστικά, και έτσι να προτρέψει τα παιδιά να δημιουργήσουν τη δική τους γνώμη και άποψη πάνω στο θέμα (Βαρνάβα-Σκούρα, 1997).

Η συγκεκριμένη έρευνα, μπορεί να αποτελέσει μια αρχή και μια βάση για τους εκπαιδευτικούς ώστε να μπορέσουν να ανακαλύψουν ποιες είναι οι στερεότυπες αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά σχετικά με το ρόλο των δύο φύλων, και να αναπτύξουν ανάλογες τεχνικές και διαδικασίες ώστε να εξαλείψουν τα στερεότυπα αυτά. Επιπλέον, με μια παραλλαγή στη μέθοδο της έρευνας, ή ακόμα και στους ερευνητικούς στόχους της οι εκπαιδευτικοί μπορούν να βάλουν ως στόχο να διερευνήσουν άλλου είδους στερεότυπα που πιστεύουν ότι έχουν υιοθετήσει τα παιδιά, και να δράσουν ανάλογα για την εξάλειψή τους (Μουσούρου, 1985).

4.3 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Η δεδομένη έρευνα, ως στόχο είχε να προσδιορίσει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που μπορεί να έχουν τα παιδιά σχετικά με τον ρόλο του άντρα και τον ρόλο της γυναίκας μέσα στην οικογένεια αλλά και στην εργασία. Προσπάθησε να προσδιορίσει το βαθμό συσχέτισης του φύλου αλλά και της ηλικίας των παιδιών και των στερεότυπων αντιλήψεων που αναπτύσσουν. Θεωρούμε ότι τα αποτελέσματα ήταν ικανοποιητικά και αρκετά ουσιώδη, όμως μια πιο εκτεταμένη έρευνα πάνω στο συγκεκριμένο θέμα θα μπορούσε να μας δώσει ακόμη πιο πολλά στοιχεία που είτε επιβεβαιώνουν είτε αναιρούν τα ευρήματα αυτής. Καθώς η έρευνα αυτή αποτέλεσε μια πρώτη διερευνητική προσπάθεια αποτύπωσης των στερεοτυπικών αντιλήψεων που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά, δεν εστίασε στις ακριβείς στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν υιοθετήσει τα παιδιά, αλλά επικεντρώθηκε στην ποσοτική καταγραφή των αντιλήψεων αυτών. Σε μια μελλοντική έρευνα, λοιπόν, θα είχε αξία μια πιο συστηματική και λεπτομερής καταγραφή των στερεότυπων αντιλήψεων που εκφράζουν τα παιδιά μέσα από τα σχέδιά τους.

Ακόμη, η παρούσα έρευνα δεν έχει αναλύσει από πού προέρχονται αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις. Οπότε, σε μια μελλοντική έρευνα θα ήταν χρήσιμο να γίνει διερεύνηση των πηγών που δημιουργούν τις αντιλήψεις αυτές και τον τρόπο με τον οποίο προωθούνται και καταγράφονται στη συνείδηση των παιδιών (Van Enra, 1990).

Επιπλέον, μια ακόμη παραλλαγή της έρευνας θα μπορούσε να επεκτείνει τους στόχους της και να προσπαθήσει να διερευνήσει τις στερεότυπες αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με το ρόλο των δύο φύλων, όχι μόνο στο χώρο του σπιτιού και της εργασίας, αλλά και σε άλλους τομείς όπως στο χώρο της τηλεόρασης (Durkin, 1985), ή στο παιδικό βιβλίο (Fox, 1993). Η έρευνα αυτή θα μπορούσε να κάνει χρήση του παιδικού σχεδίου ως τεχνική καταγραφής των στερεοτυπικών αντιλήψεων, το οποίο θα μπορούσε να συνδυάσει τη χρήση ερωτηματολογίων ώστε να διερευνήσει και άλλες πτυχές του θέματος.

Τέλος, μια πάρα πολύ χρήσιμη έρευνα θα ήταν αυτή που θα στόχευε να αναλύσει πως οι στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων, προωθούνται και διαιωνίζονται μέσα από την εκπαίδευση (Βαρνάβα-Σκούρα, 1997). Η συλλογή των δεδομένων αυτών μπορεί να γίνει με πολλές τεχνικές, όπως με

παρατήρηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας και καταγραφή από τη μεριά του ερευνητή των τρόπων που χρησιμοποιεί και προωθεί, συνειδητά ή ασυνείδητα, κάποιες στερεοτυπικές αντιλήψεις. Η τεχνική της χρήσης των προσωπικών συνεντεύξεων στους εκπαιδευτικούς, θα μπορούσε να συμβάλει στην κατανόηση της προσωπικής αντίληψης των στερεοτύπων από τον κάθε ένα και πως τα αντιμετωπίζουν. Συμπληρωματικά, θα μπορούσε να τους ζητηθεί να σχεδιάσουν και οι ίδιοι άντρες και γυναίκες στο χώρο του σπιτιού και της εργασίας, ώστε να φανούν και τα δικά τους στερεότυπα μέσα από το σχέδιο. Μια τέτοια έρευνα θα είχε ουσιώδη ευρήματα, αφού θα αποκάλυπτε τον τρόπο με τον οποίο το σχολείο, ένας από τους βασικούς παράγοντες κοινωνικοποίησης των παιδιών, εκφράζει και προωθεί τις στερεότυπες αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο των δύο φύλων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arnot, M., David, M. & Weiner, G. (1999). *Closing the gender gap*. Cambridge: Polity Press
- Βαρνάβα-Σκούρα, Ε. (1997). Θέματα φύλου και αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών για τη δουλειά τους. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμελ. εκδ.), *Φύλο και Σχολική Πράξη – Συλλογή Εισηγήσεων* (σελ. 84-127). Θεσσαλονίκη: Βάνιας
- Barner, M.R. (1999). Sex-role stereotyping in FCC-mandated children's educational television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 43, 551-564
- Buldu, M. (2006). Young children's perceptions of scientists: A preliminary study. *Educational Research*, 48 (1), 121-132.
- Γεώργας, Δ., Κογκίδου, Δ., & Τεπέρογλου, Α., (2004). *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές αναζητήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Chambers, D.W. (1983). Stereotypic images of the scientists: the draw-a-scientist test. *Science Education*. 67(2), 255-265.
- Γιούλτσης, Β.Ι. (1997). *Γενική κοινωνιολογία*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδοι Α.Ε.
- Colley, A., Berman, E., & Van Millingen, L. (2005). Age and gender differences in young people's perceptions of sport participants. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, 1440-1454.
- Δαμανάκη, Μ. (1995). *Το θηλυκό πρόσωπο της εξουσίας*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Deliyanni-Kouimtzi, V. (1992). «Father is out shopping because mother is at work...»: Greek Primary School Reading Texts as an example of educational policy for gender equality. *Gender and Education*, 4 (1/2), 67-79.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (1998). «Πρόγραμμα 'Αριάδνη': Ανδρικές ταυτότητες στην εφηβεία» (Εθνική Έκθεση). Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. (2007). *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή – μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. & Σακκά, Δ. με τις Ηρακλείδου, Μ. & Φρόση, Λ. (2005). *Μεγαλώνοντας ως αγόρι: διερεύνηση της ανάπτυξης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβική ηλικία*. Αθήνα: Gutenberg.
- DiLeo, J.H. (1983). *Interpreting children's drawings*. New York: Brunner/Mazel.
- Dragonas, T.G. (1983). *The self concept of preadolescents in the hellenic context*. Unpublished Doctoral Dissertation. Birmingham: University of Aston
- Durkin, K. (1985). *Television, Sex Roles and Children*. Milton Keynes: Open University Press.
- Eagly, A. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ernst, S.B. (1995). Gender issues in books for children and young adults. In S. Lehr (επιμ). *Battling dragons: Issues and controversy in children's literature*, (pp. 66-78). Portsmouth, NH: Heinemann.
- Fournier, J. E., & Wineburg, S. S. (1997). Picturing the past: Gender differences in the depiction of historical figures. *American Journal of Education*, 105, 160–186.
- Fox, M. (1993). Men who weep, boys who dance: The gender agenda between the lines in children's literature. *Language Arts*, 70(2), 84-88
- Fung, Y. H. (2002). A comparative study of primary and secondary school students. Images of Scientists. *Research in Science & Technological Education*, 20(2), 199-213.
- Huber, R.A. & Burton, G.M. (1995). What do students think scientists look like? *School Science & Mathematics*, 95(7), 371-376.
- Κάνιτζ, Α.Λ.φόν. (1981). *Πατέρας. Ο νέος ρόλος του άντρα στην οικογένεια*. Αθήνα: Νότος

- Κατάκη, Χ.Δ. (1998). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Κετσετζοπούλου, Μ. & Μπουζάς, Ν. (1997). *Η λειτουργία της Ελληνικής αγοράς εργασίας. Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ
- Knight, M. & Cunningham, C. (2004). *Draw an engineer test (DAET): Development of a tool to investigate students' ideas about engineers and engineering*. Paper presented at the American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition, Salt Lake City, UT.
- Κορώσης, Κ. (2003). *Πατέρας και παιδί*. Αθήνα: Ατραπος.
- Κοσμά, Ε. (2008). *Υπεύθυνη και διευρυμένη πατρότητα*. Κέντρο Στήριξης Οικογένειας Ιωαννίνων. Ανακτήθηκε στις Ιουνίου, 20, 2011 από Web: <http://www.gonis.gr/index.php?pN=%CE%93%CF%81%CE%AC%CF%88%CE%B1%CE%BD%CE%B5&txtWebPageID=128>
- Κούρος, Ι. (1993). *Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Λεοντίδου, Ε. (1992). *Η Ελλάδα των γυναικών*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις
- Λογοθέτη, Σ. (1998). *Η ταυτότητα και ο ρόλος της γυναίκας: ρόλοι γυναικών και ολοκλήρωση της προσωπικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Malchiodi, A. (2009) [1988]. *Κατανοώντας τη ζωγραφική των παιδιών*. Ξενάκη, Χ. & Παπαδοπούλου, Λ. (μεταφρ.). Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Μαράτου-Αλιμπράντη, Λ. (2008). *Παλαιά και νέα επαγγέλματα, μια προσέγγιση από τη μεριά του φύλου*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για θέματα ισότητας (ΚΕΘΙ)
- Minuchin, P. (1965). Sex role concepts and sex typing in childhood as a function of school and home environments. *Child Development*, 36, 1033-1048.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (1985). *Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού*. Αθήνα: Εστία.
- Μουσούρου, Λ.Μ. (2005). *Γυναίκα και Απασχόληση. Δέκα ζητήματα*. Αθήνα: Gutenberg.

- Μουσούρου, Α.Μ. (2005). *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- O'Maoldomhnaigh, M., & Mhaolain, V. N. (1990). The perceived expectation of the administrator as a factor affecting the sex of scientists drawn by early adolescent girls. *Research in Science and Technological Education*, 8, 69–74.
- Παρασκευόπουλος, Ι., Μπεζεβέγκης, Η., & Γιαννίτσας, Ν. (1998). *Διαφυλικές Σχέσεις*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Πετράκη-Κώττη, Α. (1998). Η θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα και οι διαφορές στις αμοιβές των δύο φύλων. Στο Ι. Μαγγανάρα (επιμ.), *Εργασία, Συνδικαλισμός, και Ισότητα των δύο φύλων – εισηγήσεις σεμιναρίων* (σελ. 21-52). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Rudman, M. (1995). *Children's Literature: An issues approach*. White Plains, NY: Longman.
- Σακκά, Δ. (1996). *Παλιννόστηση: Μεταβαλλόμενοι ρόλοι αντρών και γυναικών*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Schibeci, R.A. & Sorenson, I. (1983). Elementary school children's perceptions of scientists. *School Science and Mathematics*, 83(1), 14-19.
- She, H. C. (1998). Gender and grade level differences in Taiwan students' stereotypes of science and scientists. *Research in Science and Technological Education*, 16, 125-135.
- Steele, J. (2003). Children's gender stereotypes about math: The role of stereotype stratification. *Journal of Applied Social Psychology*, 33, 2587–2606.
- Stroebe, W. & Insko, C.A (1989). Stereotypes, Prejudice, and Discrimination: Changing Conceptions in Theory and Research. Στο D. Bar-Tal, C.F. Graumann, A.W. Kruglanski, & W. Stroebe (ed.), *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*, (pp. 3-34). New York: Springer – Verlag.

- Στυλιανάκης, Α. (1999). *Ο ρόλος της γυναίκας στη σύγχρονη οικογένεια*. Βαφοπούλειο πνευματικό κέντρο, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε στις Ιουλίου, 15, 2011 από Web: <http://users.otenet.gr/~styliant/woman.htm>
- Συμεωνίδου, Χ. (1990). *Μητρότητα και Γυναικεία Απασχόληση στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τάκαρη, Ν. (1978). *Η κοινωνική και επαγγελματική θέση της σύγχρονης γυναίκας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Temple, C. (1993). What if 'Beauty' had been ugly? Reading against the grain of gender bias in children's books. *Language Arts*, 70(2), 89-93
- Tomeh, A.K. (1978). Sex-role orientation: An analysis of structural and attitudinal predictors. *Journal of Marriage and the Family*, 40 (May), 341-354.
- Turkmen, H. (2008). Turkish primary students. Perceptions about scientist and what factors affecting the image of the scientists. *Science & Technology Education*, 4(1), 55-61.
- Van Evra, J. (1990). *Television and Child Development*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Wersch, A., Trew, K., & Turner, I. (1992). Post-primary pupils' interest in physical education: Age and gender differences. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 56-72.
- Weitz, S. (1977). *Sex roles: Biological, psychological, and social foundations*. New York: Oxford University Press.
- West, L. H. T. & Pines, A. L. (1985). *Cognitive structure and conceptual change*. New York: Academic Press
- Χαντζή, Α. (1999). Ενδο-ομαδικές και Δι-ομαδικές διαδικασίες. Στο Σ. Βοσνιάδου (επιμ.), *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, τόμος Β', (Κοινωνική Ψυχολογία, κεφ. 2, σελ.63-106). Αθήνα: Gutenberg.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

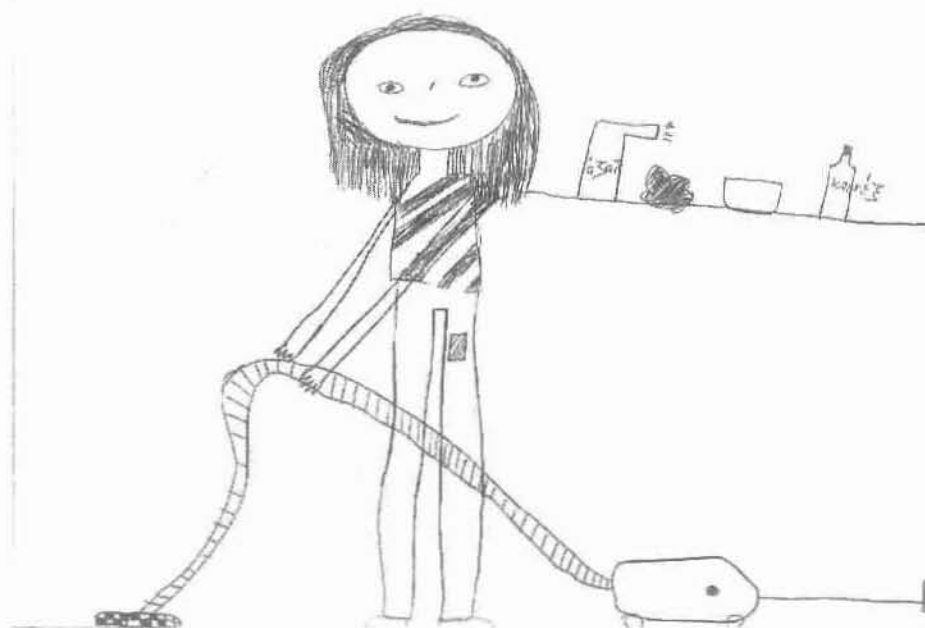
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

**Στερεότυπες, Μη στερεότυπες και Ουδέτερες
αναπαραστάσεις στο χώρο της οικογένειας**

Στερεότυπες αναπαραστάσεις ανδρών και γυναικών στο χώρο της
οικογένειας

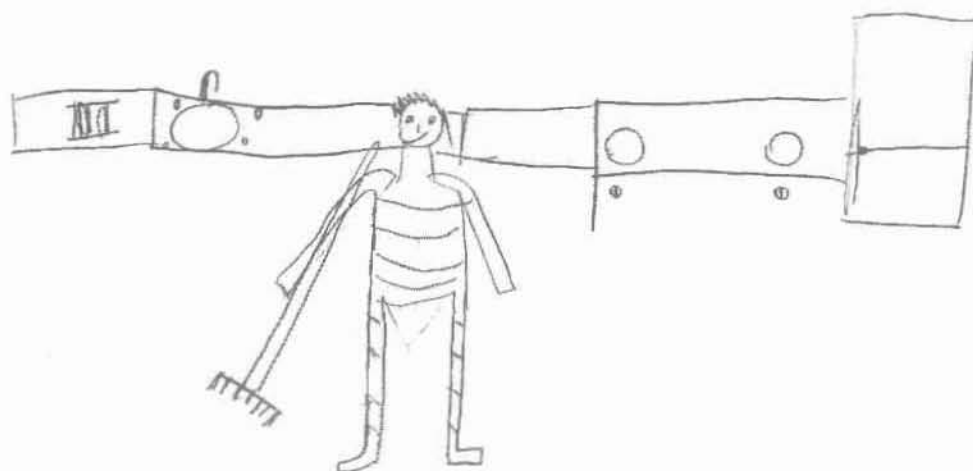
A : 8,7

K : 8,1

*Κάτω από κάθε εικόνα καταγράφεται το φύλο και η ηλικία του παιδιού που δημιούργησε το σχέδιο

Μη στερεότυπες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο γώρο της
οικογένειας

A : 10, 2

A : 6, 2

Ουδέτερες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο χώρο της
οικογένειας

A : 5,6

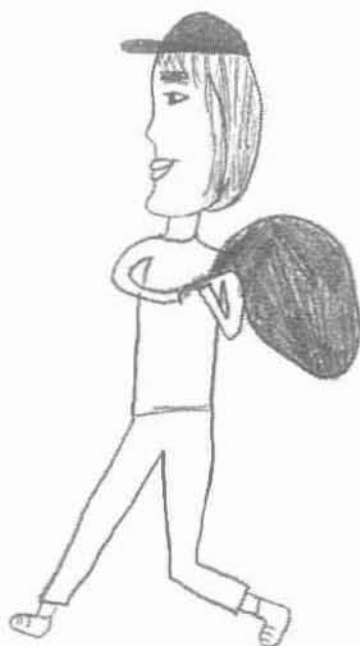

K : 12,3

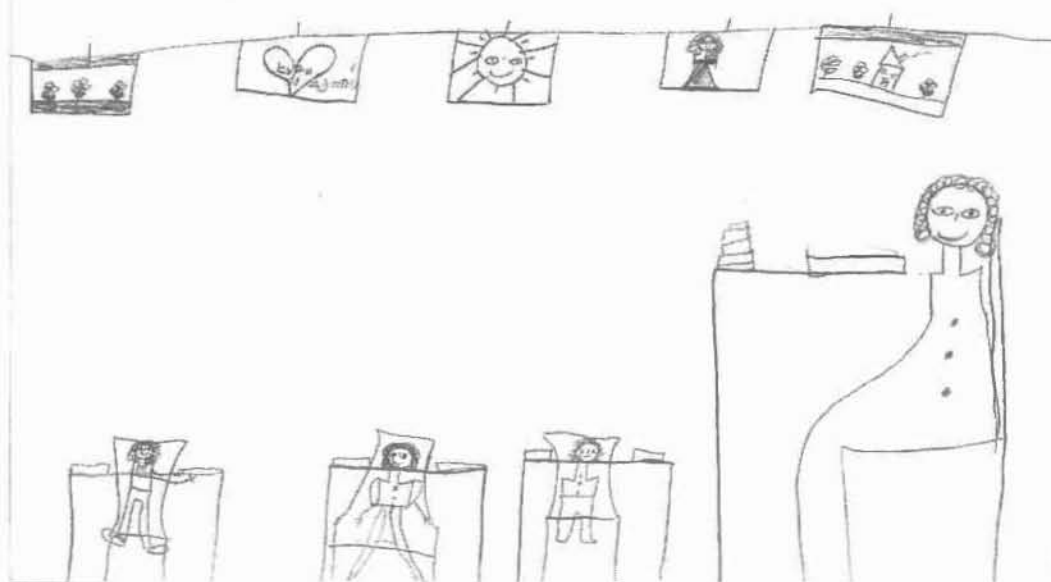
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

**Σtereότυπες, Μη Σtereότυπες και Ουδέτερες
αναπαραστάσεις στο χώρο της εργασίας**

Σtereότυπες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο γόρο της
εργασίας

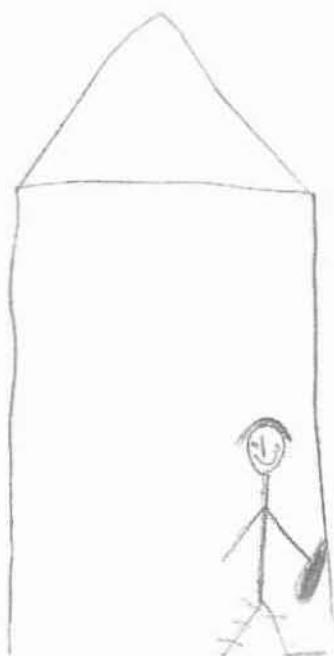

K : 12, 6

K : 8, 1

Μη στερεότυπες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο χώρο της εργασίας

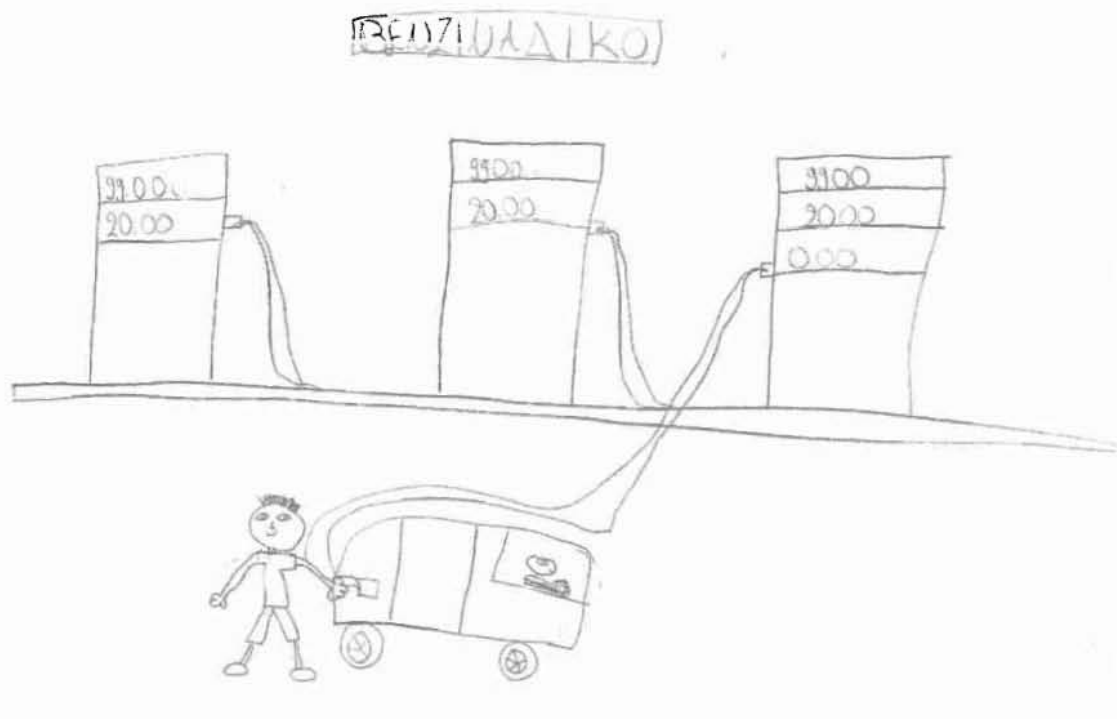

A : 6,2

K : 12,6

Ουδέτερες αναπαραστάσεις αντρών και γυναικών στο χώρο της
εργασίας

K : 10,1

K : 8,4

ΚΑΥΤΖΗ, ΕΥΣΥΛΙΑ	
"ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΣΕ	
ΜΕΣΟ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ	
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΣΤΕΦΕΛΟΥΧΟΥ ΑΝΔΡΙΑΝΗ
	- ΣΙΑΤΟΥ ΑΝΔΡΟΝ ΚΑΙ
ΤΙΤΛΟΣ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕ-
	ΝΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ //
ΛΗΞΗ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΑΝΕΙΖΟΜΕΝΟΥ
23/05	

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Τηλ.: 2421006300-1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000108267